

Zaraitzuera aztertzeko ekarpen berriak (5 - Otsagi: ahozko testuak)

KOLDO ARTOLA*

Honen aurreko ekarpenean Otsagin bildu materialetatik ateratako aditz laguntzaileak sailkatu eta zein bere lekuan agerian ezarri ondoren, oraingo honetan hain aspaldikoa ez den bizimodu baten lekukotasuna agerian ezartzen duten ahozko testu batzuk ekarri nahi izan ditugu orri hauetara haien gehigarri gisa, horietan islatzen baita ongien, gure irudiko, hizkera baten espresabide sakon bezain bereziak, tokian tokiko hiztunen jite eta izakera bera azaltzeaz gainera. Entrega hau ahozko testuei soilki eskaini izatea aldizkari honetako sortzaile eta kudeatzaile Jose Mari Satrustegi adiskide maitte-maittea zenak (G. B.) norabide honetako aholkua eman izanari zor zaio, Otsagiko datuak argitara emateko gure asmoen berri eman genionean. Izan ere, haren ustez, era honetako mintzamoldearen zein beste edozeinen lekukotasunak euskal filologia ikasten ari den gazte jendearen esku jartzea biziki interesgarria baitzen, hauek zer ikertu gero eta ugariagoa izan dezaten. Hona, bada, eta besterik gabe, Otsagin bilduriko testuak:

TRANSKRIPZIOARI BURUZKO OHARRAK

Ahozko testu hauek 1975-98 urteetan grabatu zinta batzuetatik aterata daude, erdarazko zati batzuk ere hor, noiznahi, tartekaturik agertzen direla euskarazkoen gehigarri eta argigarri. Testuok transkribatzeko orduan, hainbat bokalen irekiera dela eta, aldi askotan halako biren arteko soinua aditzen dela iruditu zaigunean, honela jokatu dugu: *a* eta *e*-ren artekoa dela iritzirik, *ä*

* Donostiako ARANZADI Zientzia Elkarteko Etnografi Sailekoa

Esker biziak eman nahi dizkiot, gehien bat arazo gramatikalak direla-eta, laguntza eskaini didan Xabier semeari, Euskal Filologian lizentziatua.

idatzi dugu; *e* eta *i*-ren artekoa dela iritzirik, *ë*; eta *o* eta *u*-ren artekoa dela iritzirik, *ö*. Horretaz gainera, inoiz edo behin, *i* eta *u*-ren arteko soinua aditu uste izan dugunean, zertzelada hau *ü* baten bidez islatu dugu.

Zenbait aldiz erdal hitz batzuen grafia –‘a ver’, ‘con que’, ‘más que’... esaterako–, hitzok edo aski bakarturik edota euskarazko testuinguru baten barruan hertsiki kokaturik daudela ikusi dugunean, bestelako grafiaz idatzi ditugu, *aber*, *konke*, *maske*... euskal itxurako hitzak bihurtuz.

Hizkiren bat erdzika baizik edo ia batere aditzen ez dela iruditu zaigunean, parentesi batez inguraturik idatzi dugu: *il(l)abete*, *denbo(r)a*, *tx(i)osko*, *(t)xiten*, *(t)zomait*, *Fran(t)ziara*, *erraten (t)zela*...

Erraz da, batzuetan, *ior/iyor* edota *geagol/gyago* bikoteen artean bereiztea; ez hain erraz, ordea –ez beti, behintzat– *baial/baya* edota *geiagol/gyago* gisa-koen artean. Irakurleak batzuk eta besteak aurkituko ditu, hona ekartzerakoan izan dugun pertzepzioaren arabera idatzita, ezin berma dezakegula, ezta urrik eman ere, beti asmatu izana.

Errotazismoaz jadanik esan dugunaz gainera –mintzamolde honetan *-rz-* taldea *-st-* delakoari nabarmen nagusitzen zaio, orain arteko saioetan aldaera mordoxka agertu den arren–, batzuetan *r* eta *s*-ren arteko zerbait ere –bien arteko nahasmen bat edo– gauzatzen dela iruditu zaigu: *laur(s)*, *makur(s)*, *r(s)ato*..., Aezkoako eta Erronkariko ibarretan ere, azken honetan bereziki, antzeko ahoskapen nahasiak aditu ditugula.

Azentu-markak idaztean hiztunak esaldiari ematen dion intonazioa islatu nahi izan dugu, beti ere halakoa asmatzea hain erraz ez izan arren. Horrela egitean intonazio horri buruzko ahalik ideiarik hurbilena eman nahi izan dugu, ziurtasun osoz ematea ezinezkoa bada ere, zeren, behin baino gehiagotan, esaldi bat bera behin-berriro entzun eta, batetik bestera intonazio desberdinxea edo –zalantzazkoa azken batean– somatzen ote den susmoa izan baitugu maiz.

Hona, beraz eta besterik gabe, gure informatzaileei egin grabazioetatik aukeraturiko pasarte interesgarri eta, batzuetan, baita aberatsak ere:

LIBORIA CONTIN eta ISIDORA PASKUALENA (karrikan bildua, 1975)

Aezkoako Juanes Idiartekoaren ixtorioak¹

- LC: Aézköako... Örbaraköék, zeruálara eltzéko, eserí zién... kónporta² (...) báta bérztian gáñan, gáñan...

- IP: Pues... [batek esan omen zuen:] bátengatík ez gitzú... èltzén... zé-ruala.

- LC: Zién... zér bát... gízon bát, ta Jangóiköa... baia txú erdáraz gúk ikási gintzának...

¹ Federiko Garralda otsagiarrak, 1917an, ‘Satorrak’ izenburuko ipuin hauxe argitara eman zuen. *Joanis Iriarteko* –honela idatzi baitzuen hark– edo Idiarteko honen sonak, hartara, handia behar zuen, berau orbartarra izan arren ipuina gutxienez Otsagiraino zabaldurik aurkitu dugula kontuan izanik. Haatik, eta zoritxarrez, ipuinaren zati txiki bat baizik ezin eman dezakegu argitara, bera bilduta zegoen zintaren zatia, akats bat tarteko, ezabaturik geratu zaigulako, hona dakargun zatitxo lehendik presaturik geneukan zirriborro baten existentziari esker ‘errekuperatu’ ahal izan dugula.

² Azkueren hiztegian zera dugu: **konporta**: (BN-s), ‘barril para leña : *cuvier*, *cuve à lessive*’.

- IP: Idúritzen báitzitzién... Jaungóiköök bezáin bát bázakiéla. Infórme elkítze bėti... infórme, eskètzen zién³ Juánnos Idiártekorí (...) ta Juánix Idiártekorí pues, eské zien infórme (...). Eta Juánes Idiártekorí errán zakoién pues yá nóla... igànen zrén zéruala, eta... géndu zién... barrenéköa⁴ eta... burrún-burrún-burrún-burrún... [guztiak erori omen ziren].

Animaliez eta basapiztiez oro har

- *Nolako animaliak dira kemen?*

LC: Azkóna, astúa, txerría, ardía, zezéna... ártza, zaldía; gúk erràten dúgu yagó zamária, baia zaldía⁵; beórna, óllua, ollárna, béia, axária. Ta géro ainbértze bítxo badá, mendían (...) eztiá? pitótza⁶ ere bada... líbröan ikúsi dut ník, baia ník... étxen ere ikúsi duté, gatúa beño dá... itsúsiago.

IP: Básagatú...

LC: Gato montés ere dá gáuza bat eta pítotzá da bérze bat; dá gátuan idúri baia itsúsiago gátua beño, e? gáto montés dá majó...

IP: Erràten dié... [pitotzak] zernáiden... óllo...-tégiétrá ta sártzen drelá zéinaiden xílotarík eta... a lo mejor sartú eta... déna, ólloak... odóla.

LC: Odóla... edáten dabé.

IP: (izenekin jarraiki:) Áriak, txória, tzakurrá, áuntza, akérra; el 'masto', pues akérra.

LC: Eta géro... erróiak, eta agíla eta... dénak erran zú, eztiá?

- *eta 'águilá'ri, nola erraten dakozie?*

LC: Pues agíla⁷ erran dúgu gúk, bėti; otsúa, buítre, erróia 'kuérboa', mendían azirén da, baia éz... ník mendían izáundu tának drá... konéjóa, érbia, erróia, agíla, ártza, ótsöa, axária eta ... zér dra yagó? basúrdia. Báda, ánitz mártá ere bazén, mártá⁸ eta fuína⁹. Pues... mártará bádakizú zér dén? korí...

³ 'Nor-nork' gisako adizki bipertsonala dugu kasu honetan eta jarraiko beste batean, testuinguruak 'nor-nori-nork' saileko triptersonal bat -'zakoién', alegia- eskatzen zuenean, hurrengo esaldian, jada, eman bezala.

⁴ Hots, zerura iristeko *konporta* bat falta omen zutenez, gure pertsonaiak *barrenekoa* -behekooa, alegia- kendu eta gain-gaiean paratzeko esan omen zien.

⁵ Haatik bi izenok emaniko Garaioa herrian, adibidez, bien arteko zehaztasunik eskatzean argitu dira zalantzak. Dionisio Jamar mintzo, 1988an: *zaldía dá... biórak... aztéko; zaldía. Zámariá? zámariák lanak eitéko*. Desberdintasun hauxe egokiro azaldu zion orobat Mari Cruz Esarte eaurtarrak Aitor Aranari 2001. urtean, honen 'Eta zer diferentzia dago zamariaren eta zaldiaren artean?' gisako galderari, hark *Zaldía? Kori xu beorrendako. Eta zamaria lan egiteko, osatrik* gisako erantzuna emanetz (A. Arana: *Zaraitzuko uskara*, 117 or.).

⁶ Iribarrenek honela dio: "PITOTXA. Nombre vasco del turón, hurón bravo; denominado científicamente 'mustela putorios Lin'. [Echalar, Isaba]. En Zubieta, *pototxa*. En Baztán, *putotxa*. En Aézcoa, Arce, *futotxa*. ('Navarra. Guía ecológica y paisajística')". Mitxelenak prestatu *Un vocabulario...* izenburuko lanean ere 'pitoch' agertzen da Zaraitzurako eta 'futoch' Aezkoarako -Erronkarirako ez zen bildu-, 'putois' [= gazt. 'turón'] esanahiaz. Honez gainera eta aurrekoen iritziekin bat datorrela, Aitor Aranaren hiztegian 'ipurtats' dakusagu *pitotx* horrexen sinonimotzat. Azkueren hiztegioko lekukotasuna ez dakargu hona oraingoan, egokia ez delakoan.

⁷ Ez dugu, zaraitzueraz, hegazti hori izendatzeko berezko euskal izenik ezagutzen: arestian aipatu *Un vocabulario...*-n, adibidez, 'agila' agertzen da -Aezkoarako era Erronkarirako bezala- eta guk ere izen horixe besterik ez dugu bildu Ezkarozen eta Espartzan.

⁸ *Un vocabulario...* delakoan 'marta' agertzen da, lanak barnehartzen dituen hiru ibarretarako.

⁹ *Un vocabulario...*-n 'fuina' dakusagu Zaraitzurako eta Erronkarirako [gast. bezala; fr. 'fouine'], baina Aezkoarako 'fuña', hau bitxi egiten zaigula ibar honetan gast. 'peña'rako, adibidez, *peina* aditu dugula kontuan harturik. Iribarrenek, baina, zera dio: "Zorro pequeño, zorrete. [San Martín de Unx]". Azkueren hiztegian hitz hau ez da agertzen baina Aranarenean bai, honek, gure ustez arrazoi handiz, basapizti hau 'lepazuri' dela dioela [= *martes foína*, gast. 'garduña']. Animalia tiki hauen izenekiko zailantzak maiz agertzen dira, zoritxarrez, ikerle desberdinen artean.

izan dá... ardíllara bádakizú zer dén? pues ardíllara beño yó... géxago dá, martá eta... fuínara dá berdín baia, ayék dié biék, badié béren... diférenziara; mártará dá guziá... kolór(s), áte órren gísa, eztiá? ta fuína dá, berdín, baia dú áu, pápöa erráten dá, papúa, óri, xúri beño yágo óri, óri *óro*¹⁰ bat.

IP: Ta... búztana dú lúzexká ta... bílozik.

LC: Ba, órrek dú... dénbraz zuén inpórtanziará fuínák eta mártak; bálío (t)zién díru anítz, ánit! baia orái eztá, orái eztá arrepátzen, eztákit, kémen xá ez. Orái eztákit bádenéz, edo bukátu zén arráza.

- *eta 'ardilla', nola erraten da?*

LC: Ardílla¹¹ ikási dut ník! óri dá txípi, mártá ta kóyen beño txípiago, baia bízi, e? bízi! txatándrëa¹² bazén ber(t)ze bát, orí... ere dá, nóla... diferénte èzik a... àrratuári¹³ diferénte (...) nóla erran dú? órrek, óri... gátuen gísa arrepátzen tu ságuak eta...

IP: Párete... zílo...

- *eta 'tordo', nola erraten duzie?*

LC: Tordo? ttórdua¹⁴; malbizar'éré... ník éztakót eré bér(t)zerík ikási...

- *biligarroa? birigarroa ote?*

LC: ... billígarroá.

- *eta 'ruiseñor'?*

IP: Ruiseñor? ník, aurtén e, erráten nuén... barrídean, aúrten, eztuéla ruiseñorák¹⁵ kantatú fan dén urtéz bezéla (sic); kémen... kantátzen... zixún, kémen baték eta bérze baték goiziáldetik, baia ruiseñorák kantátzen dizú... anítz ongi, e? (...) kóitarik dá ánitz gúti emén... béd(r)atsián.

- *eta 'jilguero'?*

LC: Bai, báda báí, baia eztúgu izáutu¹⁶; ikústen dúgu ánit, ník, báda, bízpur égun ikústen dutála, kémen, txóri bátzuk, ándi, eta... bílöa dié... xúri etá, béltx etá, ártekotán badú: ázul edo, bérde edo eztáki'zé, oyé(k) eztáki'zer drén, nóla dién izéna.

- *eta zer berze dago kor, bazterretan edo ugaldean?*

LC: Súgéa; 'trucha' arráya, ta txípa¹⁷...

- *eta 'anguila'?*

¹⁰ Urre gisako horia esan ohi zaiona, alegia.

¹¹ *Un vocabulario*... delakoan 'burchinch' agertzen da animalia ttiki hori izendatzeko Zaraitzun zein Aezkoan ere. Azkuek, ordea, hitz honi oso bestelako esanahia ematen dio: **Burtxintx** (BN-s), álamo temblón: *tremble, genre de peuplier*. Lan hartan, edozein kasutan, ez dugu arbola honekiko erreferentziarik ikusten.

¹² *Un vocabulario*... berean ere, zaraitzueraz eta erronkarieraz, 'xatandre'. Azkuek, baina, azken ibar honetakotzat bakarrik jotzen du hitza: **Xatandre** (R-uzt), comadreja, *belette*. = De SAGU, ratón, *souris* + ANDERE, señora, *dame*.

¹³ Ezkarozen eta Espartzan ere 'arratu' bildu dugu -gazt. 'rata'-, baina Eaurtan 'arratio', *Un vocabulario*... -n ageri bezala.

¹⁴ *Un vocabulario*... -ren arabera, 'xoxo' dugu aezkeraz, zaraitzueraz eta erronkarieraz, eta guk geuk ere *xoxúa* 'el tordo' bildu genuen aspaldi, Ezkarozen, Gregoria Mikeleiz andrearen ahotik.

¹⁵ Inguru hauetan ez bide zuten ezagutzen txori honen euskarazko izena, *Un vocabulario*... -n 'ruiseñor' baizik ez baita agertzen Aezkoa-Erronkari bitarteko eremu osoan.

¹⁶ Honetarako, berri, 'kardelin(a)' dugu hiru ibar hauetan *Un vocabulario*... -ren arabera; frantsesez 'chardonneret'.

¹⁷ Ibaiko arrain ttikia da txipa, leku askotan 'ezkailu' izenez ezagutua [= *phosinus phosinus*]. *Un vocabulario*... delakoan ere 'chipa' agertzen da Aezkoa-Erronkari bitarteko eremurako, frantsesezko *ablette*, *able* izenei erantzuna emanez.

LC: Angila¹⁸. Emén éztuzu bàizik ère arrái; ugálde koetán, úr koetán, báda, baia kán, béste á(u)ndietán, ánit; Úrbéltxa eta Úrtxurián ánit.

LIBORIA CONTIN (*Etxeberri* bere etxean, 1975-76)

Ilea [= 'artilea'] iruten

Pues óri, len... egìten gínuen ária, íliaz... zúk izàundú zua kóri? ez? gúk ardían íleaz egìten gínuen ária... déna, kañámöa¹⁹, ta estópa, eta... líbö²⁰, zén bérze bát baia, óyek zrén áriak, arròpa xúriändako, ta méndiko... mandría²¹ erràten ginuén gúk, méndiko... agótzan eta belárran ta ermatéko, manta, mándrëa, ta óyek egìten zren... káñamöaz ta íztupa; bi, bí ári, bí... kláse, ta bíez egìten zién... télara²².

Eta géro, íliaz, egìten zén, o... arròpa ánit, né dènbra gaztían? ánnitz! gáltzak²³ ere báí, gizonendáko, emaztendáko, denendáko; eta... erràten ginuén arròpandáko, kóttá!, bai, zintu(r)átik apál, kóttá²⁴; órti'góiti pues eíten ginuén, bah! txakéta, óri erdáran (...) igúal baia, txakéta, bàya dénak egìten z(r)én ardían íliaz, ánnitz! ánit.

Géro... esèrtzen zén –artzáiak eta... beyén guardátzra fàten gintzánek eta– abárka; óri izàundu zú? Sán Sebastianén? gúk ánit éрман dugu, e? baia órai (...) ta émen éztakít baia, gúk ermàten gínuen, oyála erràten gínuen, oyála²⁵, egítén zen ílëaz, eta ála ermàten ginuén ta ingúrun... ingúratzen gínuen zangúa, gòiti ártio; géro abárka, ta géro, oráño, ária, egínik berríz, ló-diago, írur edo láur edo bórz árirekín íletik, berríz, buélta, lótzén gínuen; órai eztúgu egítén... déus e.

Ta... ála egitéko erràten zén erróka²⁶, erróka... pálo bátian, makíla bátian; makíla erràten dúzie? gúk ére makíla, uskáran, makíla²⁷; ta géro, bérze... makíla bát txípiagó, apál lodí, góiti mé: ardátza²⁸; oyék zrén íléan árian egíteko, ta káñamöan ta denéndako; orái eztá... óitarí'déus ere, orái ézta.

¹⁸ *Un vocabulario*...-n 'aingila' dugu aezkeraz, 'angila' zaraitzueraz, eta 'aingra' erronkarieraz.

¹⁹ 2000. urtean Columba Samper eta María Cruz Esarte eaurtarrek, biek, 'kalamu' eman ziguten.

²⁰ 'ligu' izan daiteke hori, Otsagin berean eta Espartzan bildurik gauden hitza, gazt. 'lino'.

²¹ Azkue: **Mandre** (BN-s), sávana, *drap de lit*. Var. de MAINDIRE, etc.

²² Aurreneko pasarte honetan –oroitarazi nahi dugu– honako hitzak ditugu: *ardian*, *xuriändako*, *agotzan* eta *belarran*, hots, 'ardiaren', 'xuriarendako', 'agotzaren' eta 'belarraren', hurrenez hurren.

²³ Azkue: **Galtza**: 2º (BN, G, L, Sc), medias, *bas*.

²⁴ Azkue: **Kotta** (BN-s, R, S), pequeña saya interior, *cotillon*. Uztarrozen 'kota' eta 'kotaxuriak' moduko hitzak [= 'gona' eta 'gonazpikoak', hurrenez hurren –azken hau gazt. 'las enaguas'–] bildu genituen duela hogei urte inguru.

²⁵ Azkue: **Oihal** (BN, L, S): 1º paño, *drap*. (...) En otros (pueblos) de BN y S extienden su significación a todo tejido, sea de lana, de cáñamo o de lino. (...) *Dans d'autres (localités) de BN eta S, on étend sa signification à un tissu quelconque, qu'il soit de laine, de chanvre ou de lin*.

²⁶ Azkue: **Erróka** (AN-arak-ek, BN-s), rueca, *quenouille*. (??). Galdera-ikurrak Azkuerenak berarenak dira. Ezkarozeko Sinforiana Narbaezen arabera, baina, arestian ikusi dugunez, 'murkilla' haria iruteko erabiltzen da edo zen. Hitz hau dela eta, Erronkari ibarrean 'burkilla' aditu genuen aspaldi ibarrari izena ematen dion herrian eta 'burkulla' Uztarrozen eta Garden.

²⁷ *Makila* honi esaten zaio, hain zuzen, 'murkilla' edo 'burkilla'. Hona Azkueren adierazpenak: **Murkila**, **murkilla** (BN-s, L, Van Eys, R), **Burkila** (BN-s, R), rueca para hilar la lana, *quenouille à filer la laine*. Ezkarozeko Sinforiana Narbaezen arabera, baina, arestian ikusi dugunez, 'murkilla' haria iruteko erabiltzen da edo zen. Hitz hau dela eta, Erronkari ibarrean 'burkilla' aditu genuen aspaldi ibarrari izena ematen dion herrian eta 'burkulla' Uztarrozen eta Garden.

²⁸ Azkue: **Ardatz**: 3º (c), huso, *fuseau*. Eta Zoilo Mosoren materialetan ere berdin: 'huso de hilar, *Ardatzá*'.

Larrañe aldera, ile saltzen

- Ori [= 'usted', *alegia*], *noraino*²⁹ fan izan da?

- Oririk; méndián... baitá... góra, goití; dá Óri. Baia báda karretéra, bàdakizú? izan zía ortík? ordúan bádakizú ník bezála... Ta zér nai zunén xakín?

- *ea noraino fan den...*

- Larrañera Frán(t)ziara; lén erría dá Larráñe, uskáran, ta, erdarán, Larraun... kóri. Ník kóri, bádu úrte, úrte ikásirik; ník nuénean emezórtzi, ógei, ogèitabí urté, fàten nítzan mándoréki(n) –mándo, bádakizu– ardián iliarékin... ardián íliarekin. Emén, orduán³⁰, etzén ermatén ap[al], zén... àrdi ánitz, kémen, ánitz árdi! Ta, ílea... ébakí, motx, erràten zén, ébakí ta... biltzén zien, xitén zen Larrañerik gizón bat; ta káyek ermatén zien ília, káyek egitén zien bérek... pàsa...-pórtia, eztáki'nóla. Pasátzen zién màndöá... bòrz pézta, e? bòrz pézta, mándozáyarékin, aitzén?

Ník, bádakizu... zómat ìrabazten nuén? eún kartán mandúak zuén bòrz pézta, eta ník? berrògeit'ámar zéntimo, nóla erraen dút? borz... tzakùrrandí³¹... (zuzenduz-edo:) ez gíñuen erratén gúk orduán tzakurrá, andí ta ez txí-pia, erràten ginuén zórtziköa eta bórzeköa. Baia orái eztúgu erratén batré... t'án emàten záukien... t'án emàten záukien zúkua, saldára! ta... etxérik ermàten génuen... ogía, ta... tortílla bát, e? bòrz óron fatéko, bòrz orón xitéko; ta dénbra ónik zénean... dénbra ziénian gáxto!... etzén ón, baia biárr igare... biárr igaré bidéa, beár pasátu... bídëa, bórtuak...

Almadiez zerbait

- *Orren gaztezutuan, almadiak ikusi ditu?*

- Baáaal, báí-bai-bai-bai, auntsá³²...! eta anítz! Ène senárrak almadían etzúen lan égin, baia barrankeátzen³³... egúrta eta zúra, da? e? aitzen zú? báia àlmaðiak, èraunstén zien³⁴... úrez, gízonek. Géro kémen lotzén zien, álma-día... lot, sós³⁵ edo nóla erránen dáuzut? zúrak! èraunsten zién bakárren, bakárren, bakár³⁶, úra gañean.

Ta... èrran baitúgu... zúbi... rómanöá, kandí'beño arratsá-, (zuzenduz:) àpaxágo, elkítzen zién... zúra, ta géro kán sostén zien, ník eztákit nóla errán kóri. Zúbi kórren péan egíten zuén kaská...-jéro bát, ùgaldëák májo, baia

²⁹ 'norartio' idatzi behar izango genukeen, agian, ohiko joerarekin adostuago, baina ez dugu, mintzamolde honetara hurbiltzeko geure ahaleginean, neurritik pasa nahi izan.

³⁰ Bi silabatan eman zuen Liboriak hitz hau: *or-duán*.

³¹ Gaztelerazko 'ochena', alegia. Hona Iribarrenek hitz honetaz dioena: "OCHENA. Nombre que dan a las monedas de 10 céntimos. Las llaman así porque equivalen a 8 maravedís. (De uso general)". Geroxeago ageriko den 'borzekoa', beraz, 'tzakurtxipi' izatean, bost xentimoko txanpona izango zela uste dugu.

³² *Auntsa* honetan, behar bada, 'ontsa' hitzaren aldaera diptongatua egon liteke, Sebastiana Eseberrik behin emaniko *nauskiro* hitzean dagoen moduan. Liboria andereak, inoiz, Atharratzen bizi zitzaien alaba baten etxean zenbait egonaldí egin zuenez, zera honek haren hitz egiteko eran zubereraren eragin xumeren bat ekarri ote zion iruditu zaigu inoiz edo behin.

³³ Iribarren: BARRANQUEAR. *O barranquiar*: Conducir la madera por el río, valiéndose de picas. [Aoziz, Aézcoa, Salazar].

³⁴ *ztien* behar luke honek, pluralean; era honetako koherentzi ezak maiz ageriko dira testu haue-tan zehar, beti aipatuko ez baditugu ere.

³⁵ 'jos(i)', alegia.

³⁶ Azkue: **Bakarreen** (AN, B, G), a solas: *seul, tout seul*. Zentzuagatik, baina, Azkuek berak dakarren **Bakarka** hitza gure kasuari hobeki doitzen zaiola uste dugu: (BN-s, Lc), *uno a uno, un par un*.

órai txíkindu dié, úgaldíá, bére gixáz; baia kán lotzén zin (...) zúra, sós. Ta geró kán pues, úran... espéra egòten zín, úra... sáunts zadién, négurriála, arrànkatzéko; éuri ta élur ta egítén tzuén, ánitiz... eta géro álmadiára, bèar zién, úra esértzen zénian nèurrián, egótz ugaldíála!

Geró, kèmendík, xiten tzén, èrran baítut, San Martinéko zubiála, kángo urárekin ta géro káu xiten béitzen bérriz, kán fàten zién óngi, ánitiz óngi, kán xuntàtzen zién úra[k], ánitiz! ta... kán, ník erránen dút, èztiá? nóla erratén da?... Íso artzén diénëan... Irúñalà, apálxagórik fatén da, úra fàten déna gísa, Arbayún!... pues kán sàrtzen zrén, álmadiák, ta... áurrak eta fàten zían, ooh! y Ezkározera, t'ayé'ikústëagatik nóla fàten zén (...).

- *eta aurrak, ez ziren igaten gaineala?*

- Ez, nékez... nékez... bàia gútti. Baiá pues, aurrék béti... bádakizu; órai éz ainbéste... órduan... éskola dénbran... zrén, almadíak ere úr anítz zénëan, óraiko aurrék eztíe ikústén koyék, ez! eztákit... kórtan yágo.

- *eta almediara trabatzen baldin bazen kantat baten kontra edo, gizonek zer egin bear zien?*

- Álmadián gañan?... áu dá... rémara, álmadián, eztiá? ta áu dagó kortík sósirik... zùrari, ta klá! kémendik fàten dá gizóna almedián gañetik, rématuz, au dá?... ta, èrmatén zien, erratén zien astúa³⁷ ermàten tziéla, álmadián, ta kálaxé... almedián gañeán sósirik, pues... égurra, égur batzurékin edo ábar batzurékin edo sósirik, ta kúra zién ástöa...

- *'roperoa'...*

- Bai, bai... èrmatekó, álforján, ta etziénian bearrík espaldéröak, lárruak, e? eta yá, ník uste dút, eztákit Irúnberrín, eztút usté elkítzen zéla almediára (sic) ugaldétik; Arbayún sàrtzen zén, ta ník, ya, yagoík enuén ikústén, e? bàia... xátékó, biár zien barátu ník úste, áyek xatekó...

- *eta ez zien xaten almediaren gainean? migak eta...*

- Mígak ez, etzén egítén, almedián gañeán ez, etzókeyén egín, éz-ez-ez. Apál, ník eztákit emén, nóra zuén³⁸ úra ugaldíak, baia kémen ez... kémen, àlforjára erràten dúgu órai'e, erratén die pues... nóla erràten dié orái? órai eré erràten dadáe baiá, zakúa, pues... álde batéala... sàrtzen da, gáuza batzúk, eta béste aldéalá, béste batzúk eta, erdíitík kólga, juxtú(b)an, an, eztá? almedián.

- *eta almediak xotzen baldin bazuen zerbaiten kontra?*

- Ba... ematen zien ugaldéari... almediátzen zen denbrán, pasadá bat, úrek eta bíltzen béitie àrri àndi zómait, ta... pelígro ítzen... (zuzenduz:) izàten zén lékuetán pues, gárbitzen zién, lenxágo.

- *eta orduan ez zen trabatzen...*

- Éz kanbéste; bàia yá lekuák bázren... púzka batzúk, értsiágo, e? bèste batzúk àrrontágo édo, zàbalágo, erràten dugun gísa; eta kán... a lo mejor rèlebatzén zren, gizónak, kanbián, eztiá? baték, érman eta besté batek xán eta besteák, géro bestéák, érman rémara ta béstéak xán, hala! Ník, kóri, eztákit nóla egítén zen; kémendik ápal ník enuén ikúsi.

- *eta Arbayuneko arroila igaretzea, gaixto zena?*

³⁷ Era honetako 'asto'ari honako adiera ematen dio J. M. Iribarrenek, beste zenbaiten artean: 'Nombre que dan los almedieros a dos horquillas de madera clavadas en el centro de la almadía y unidas en su parte superior por un palo, del que cuelga –metido en alforjas– el equipaje de la *tripulación*: la comida, una bota de vino, unos pantalones, calcetines y alpargatas'.

³⁸ Aldi honetan 'eramaten' aditza azpiuleriturik dagoela iruditzen zaigu.

- Ertsí; lekúa... anítz értsi, e?

- *eta aditu du ioiz ior erori zenez edo...?*

- Nik éztut éz, éztut áitu, ez níz orítzen; bàia erráten zién, gízonek, sár-tzeko, Árbayunén, égin biar zíela ‘acto de contrición’, báitzien béldur, zér pá-satren zén, e? ta, áyek ermáten ztién báí gáuzak bay’án... kóyek drá ádinak eta lékuak, ta míntza-manéрак eta eztiá? pues... ayék órtez ítzen³⁹ ztiéla bé-ren orázioak, fáteko óngi... eta ník eztákit non elkítzén zren géro, Ìrunbérrin ez...

- *bai, eta kandik Zangozara edo...?*

- Pues eztákit, bádakít erranéz baia ník ez béitut igaré, ez níz... ez níz orítzen; nòlanáiden izaník, Arbayón, ník uste dút, agéri déla, báitagón (sic)... bálkóna, gálería⁴⁰ errátekó... góitti, góiti, Arbáyunetik sartú dénean, ta, bórtua igáten báita, Isó, kán badagó... tzózo bat, arréglatrík, ta agéri da; eztúzu mirigín batré? agéri dá baia... Árbayún bi áldetarík gorátzen béitu, apála eztá agéri, ník eztút ikúsi; bàia kándik ník eztakít, nóra igaretzén den baia géro, ník uste dút Zángozára elkítzen zéla, ník úste dut; segurirík (sic) eztút erránen, ez?

Latza aldera, sagar saltzera

- Róngarí igáre dút, ta... denbóaz fáten nítzan, sagàrran sáltzra; émen ba-zén ságarr eta arán eta, dénboa kaitán ánitz; baia órai ézta ainbértze, ez. Ta fáten gintzán... Ìtzaltzúrik, ta igáretzen gintzan bòrtutík... Frantziáko karrè-terára, ez? ta àlaxé...

- *Lazarik⁴¹... Uztarrozera?*

- Lázarik... bai, baia órduan etzén karrèterárik, e? déna bídëa, bídëa zén; fuatén gintzan kará ta... èmaztiák, elkítzen z(r)én zárekín... txaskiak⁴², bà-dakizú zer dén?

- *bai.*

- Zaría ere báí? áiekin, hála!: “ník náí dut, árroba bát!”... Bèste baték: “ník arróba erdí bat; ník...”... Etzén kilórik...

- *ez; arroba...*

- Arróba⁴³, ta líbra... ta, ála! ta, ordúan ¡hombre! ságarrak, ya ez níz orítzen éz baia, gú mandúekin, ta... lènbeñólen sál, sagárrak, ta, beríala saltzén gintzan (...).

- *eta kan, Latzan, nola xardokitzen zuen orrek Uztarrozeko jendearekin?*

³⁹ ‘hitz egiten’ baten zentzua dugu hor, itxuraz. ‘Itz’ hitza, dena den, ezaguna da zaraitzueraz.

⁴⁰ Nafarroako leku askotan gazt. ‘balcón’ delakoari ‘galería’ esaten zaionez, kasu honetan Ar-baiungo arroila ikusi ahal izateko berariaz ezarri behatokiari erreferentzia égin zion informatzaileak.

⁴¹ ‘Lazarik’ ahoskatu beharko genukeen, agian, geroxeago égin bezala. Fidela Bernat uztarrozta-rrak, halere, aldi batean, *pues iror, bí... óren... Látziara*, eta beste batean, *pues sierrán, Làza bórtian, Látzian* erabiliz, -z- eta -tz- ahoskeren arteko zalantzak erakutsi zituen, inoiz ere haren herriaren izena ematean –*Uztarroze/Uztarrozte*– égin zuen moduan (FLV 85, 2000).

⁴² ‘Saski’ edota ‘jaski’ moduko hitzen aldaera hau erronkariartzat jotzen du Azkuek: Txaski (R), cesto, *panier*. Ibar honetan, báina –Uztarrozen zehazki–, ‘zare’ aditu izan diogu beti Fidela Bernat an-dere ahaztezinari, zareok zernahi erabileratakoak izanik ere.

⁴³ Julián Rubiok 1963an argitara emaniko *Guía de Navarra*-n, *Unidades de peso* sailaren baitan, ze-ra dio: “Arroba, 13,392 kilogramos”, eta Iribarrenek ere berdin: “Medida de peso equivalente a 13,392 kilos”.

- Pues... érdara, eta úskara; badá... amáxar batzuk; gàztetan etzén.
- *zer da 'amaxar batzuk'? 'unas abuelicas'?*
- Pues 'abuélicas', bai. Gúk abuéla erran dugú, lén... bezála, baiá...
- *'abuela' errateko 'abuela', baina 'abuelicas' errateko, orduan 'amaxar'?*
- Bai, amáxar bat, ta aitáxar bat. Geróztik erran túgu... béste manéra batzurétra ére, baia gúre-gúre, gúre gáztiax z(r)én kála, gúre gázteenán, (zuzen-duz:) gázte denbrán zén kála, amáxarrak, bai.
- *kortaz, uskaraz ere xardokitzen zuen emazte kaiekin?*
- Ûztarrótzten? báibai... bai, gútti! kemén beño anítzekín gúttiago, baia bázren, bai, úskaraz [mintzo zirenak], óri nài dut érran...
- *eta ongi konprendítzeko moduan?*
- Báibai, bai; bétí badúgu... éle bat edo béste kanbiát(u)rík, eztiá? bai, bàia azkénëan, déna, úskara, bai. Géro bìde berérik ítzul ta, kóoontent sagárrak saldrík, sosá, ta... érran dutána: a lo mejor, ordúan, kí(l)lo... sagárta, izànen zén... bí sos⁴⁴, èdo... bí sós ez; nài dut érran tzákurrandiá, edo... bí tzakúrrandí edo tzakúr... írur... txipí. Oráño kontén xiten nítzan díru kae-kín... bai, kaláxet... bízia. Ta akáitzen gíntzan... bidéan, akái, 'cansar', àla dá?

Orotarik zerbait

Ai! abér: izótzila, ótsalla, mártzöa, áprila, máyátza, gáragarzaröa, gáрила, ábuztua, úrria, àzaröa, lén abenduá ta bígarren abéndua; óri eta... kóntatze(k)ón (sic), aurténgo urtián eztákit erran zadán bàtek éni, "átze zaidán hasta... kontátzëa"; "ói, éz-ez! ník kontàtren nát milá eta bi milá ta írur milá eta... eta bátetik asirík, xúxen". Baia, orrá, errán dauzút zénëa, orázioak, uskárakzók... orázioak? ikási nítuen, baia eztút géro práktikátu, fan nítzan ní ere, gázte, zèrbitzualá, ta zén... bai, zrèn uskaldúnak, bàya etzìen elastátzen, fíni... finítu zrèn bértzëak ta eztié... úmek eré ikási báttek ere, bàia (...) ník eztákit nóla átze zai(z)ta(n).

Ta Bílbaen ègon nítzánian, en la cama, ogátzián... ógatzëan; eta áitzen nuén... árrosarioá, ta ník, pues, zér bar dugú égin adín gaudénëan? egunóro erreztazén dut iguál ogátzëan, eztiá? ta, ogátzian nengonián, éztakit, Bégoñatik izànen zén, arrosárioa emàten zìela, góizian, ápezék, Begóñan úste dut zéla... uskárak, e? eta ník, kan, guziá ermaten nuen, bayá, géro eztút errán berríz eta... fán zaida; Sànta María ta... Dios te salve ta... eta guziák, eta krédoak eta guziák, bàia... átze záizta. Ta erràten dút nóla izán da kóri, bàia ezpéitut... ségitu, ez béitut ségitú eta kláro, pues... ník ámarekín ikási nítuen orázioak, bàya... géro errán daná⁴⁵: fan nítzan, ní nítzán zarréna, aurridetán, eta fán nítzán zórtzi urtétan iguál, bértze txipi batén itxíkitzekó, bértze ètxe bátëan, e? eta, pues... bórratzé(n), fán nítzan útziz eta aláxe, gáldu tút.

⁴⁴ Azkue: Sos: 1º (AN, BN, L, S), sueldo, moneda que hoy vale cinco céntimos: *sou*, *nom que l'on donne encore à la pièce de cinq centimes* (?). Galdera-ikur bikia Azkuerena berarena da. Beste adiera aski ezaguna ere badakar lekeitiar erraldoiak, 'diru' hitzaren sinonimotzat jotzen duena, alegia, baina honek ez du zerikusí zuzenik esku artean ditugun 'sos' hauekin.

⁴⁵ 'dudana' da hori, noskiro, behin baino gehiagotan aditzera eman dugun bezala.

Ta orái... léitzen dut e... périodikoán ta télébisióñian ta y'áitzen dút uskára, eztiá? bayá, ya... eztút emáten... kuénta; oráño, esértzen níz telévisi-
nián kalaxé ta, bázuri áitzén dut⁴⁶ obéki, éne manérako uskára, ta bértze ba-
tzúri... ník Bilbabén enuén elastátzen iyórekin ere uskára, enóken, ez... eta
San Sébastiánerékin bai. Emén izan zrén orái duéla írur urté... írur néska edo
láur, lén urtían láur(s), ta órr esèri zién kánpaménto, ta órr igàiten⁴⁷ zién bí-
zia; ta, nòla béiginonden⁴⁸ kémen, urrán, pues xíten zén néska kurá ta uská-
raz nai zién elastátu; éuria xín zen, goitírik, ta xín zren... egóteko gú r(s)áto
bátez kémen, *gúttu'at* erràten dugú, bai, *esér tzite gúttu'at*⁴⁹, esértzeko, úska-
ran.

- *'guttu bat? zer da kori? pixka bat?*

- *Gúttu'at*, pues 'un poco', edo *pixka bat*, bai. Ta... áyekin míntzatzen ni-
tzán –ayék nai zién úskara! ba... bazàkien báí óngi erdáraz, bát zen maéstra
edo estudiátrik edo eztákit, bàia... náí zién úskara– eta... pues óngi mínt-
tzátzen gintzán, óngi, bàia Bílbalbén (sic) ní ez, ník enóken errán uskáraraz⁵⁰;
ayék, eztákit nòla erran, nòla áitzen káyena. Bádakizú géro... míntzá-manéran,
konbèrsazioan.

- *orrek aditu zuen Bilboko uskarara baia ez zen igual; mintzatzeko ma-
kur, ezta?*

- Mákur(s), mákurrágo Bizkái, Bilbábe, bai; Sán Sebastián... óbeki, ón-
tsa, uskáran, bàia... Bílbalbén ez, ta períodikóán eré bát leitzén dut, obéki
entènditzén tut èzik ez bérzia. Gèro bádakixú, no! leitzen dút óngi bixtán-
gatik, e? bàia dáuzkit bégiak erítuxaiék⁵¹ eta, gafák eztítut eséri ta akábo.
Bayá, nexká, néska kayekín ánitx óngi uskáran, ta urák xín eta kóntent! xín
zrén írur urtérez, bai, eta... lemíziko úrtian izan zén kánpaméntöa ta bíga-
rrenián ere usté dut; bàia írurgarrénian ez, eméndik, elizaréño⁵², orái faten
zién kémendik; elízatik pásatzen bázia, apál, ètxe ándi bat yá, da, zúri...
bétartez⁵³. Kan... izan zién ogátzia; kándik xíten zrén, ègun bátez báí, bès-
tean éz, bìdalez (sic) báí, írurez éz, kóna, ta kóntent! Zú orái... igáretzen

⁴⁶ Komunztadurarik ezak maiz agertzen dira; kasu honetan, adibidez, 'dakot' itxaron beharko zen, gure ustez.

⁴⁷ 'Igarit'ik bide datorren *igaiten* hori, gehienetan 'igare'tik izan ohi dugun 'igaretzen' hitzaren aldaera da, gure ustez.

⁴⁸ 'gindauden' erabili zuen behin Pedro Juan Zokok eta 'ginauden' Sebastiana Eseberrik eta Orontzeko Severo Azkoitik, besteak beste. Isidora Paskualenak, berriz, 'ginaundetxun' eman zuen halako batean, xuketan.

⁴⁹ *u*-aren aldeko asimilazio nabaria, Zaraitzuko beste zenbait herritan ere, hitz honexekin, adi dai-tekeena; 'eser', bestalde, gazteleraizko 'poner' eta 'sentar', biak izan daitezke, adibide honetan azken hau.

⁵⁰ *erdaraz* eta *uskaraz* hitzak erabili zituen pasarte honetan Liboriak; hurrengo galderari erantzutean, aldiz, *uskaran*, bitan gainera.

⁵¹ 'Erituxeak' izango ote da hori? 2003ko urtarrilean Pedro Juan Zokori eginiko ikustaldian bera-ri galdetu eta, guk aditu uste duguna zer den ez jakin arren, testuinguruari behatuz, gazt. 'llorosos' izan daitekeela esan zuen.

⁵² Menturaz, orain arte ikusi denaren arabera, 'elizalartio' itxaron baldin bazitekeen ere, *elizaréño* dugu aldi honetan, muga-adlatibo hau orobat, gutxiengoan izan arren, erabiltzen den lekuko.

⁵³ Hori gazteleraizko 'de cara' dela argitu zuen informatzaileak berak.

bázea⁵⁴, elízatík, kára fan biarrián, kála, eztiá? ézker; ta kórtik... fáten tzián, kárrika kúra apál, zúre betartéz bizí zrén... ayék ogáztzä... lórtzen zien (...). Bai, ta kála!

ISIDORA PASKUALENA (*Burugorri* bere etxean, 1976)

Haurrak loarzteko edo magalean kulunkatzeko kantineiak eta kantuak⁵⁵

Tro-tro-tro manddoko

Tro-tro-tro, manddoko
 biar Iruñarako
 etzi Zangozarako
 kandik zer etorriko⁵⁶
 pañelo (sic) bat buruko
 oraxtun⁵⁷ bat eriko

= TRO - TRO =

Allegretto

Tro tro manddoko, biar Iruñarako, etzi Zangozarako,
 kandik zere to rri ko, pañelo bat buruko, orax
 tun bat eriko.

⁵⁴ Aldaeratzat jo liteke, agian, Liboriaren hau; izan ere, saio honen aurreko ekarpenean –(4 - Otsagi: hasiera) izenburukoan, alegia– eta 1-05-a zk.ari egokiturik, ‘zira’, ‘zia’ eta ‘bazia’ moduko erak baizik ez baitira agertzen, ‘zirade’ literal batetik landara.

⁵⁵ Jarraian ikus daitezkeen bi kantineiak –batak zein besteak bi nota baizik ez dituenak– eta ondorengo bi kantu tikiak solfan emanik agertarazten ditugu, Javier Hernández Arsuaga musikariari esker. Javier, oso adiskide ona izateaz gainera lankide ohia ere badugu eta, zer esanik ez, bihotzez eskertzen diogu Isidora andereak gordetzen zuen altxor txiki hau pentagramara ekarri izana.

⁵⁶ ‘etorriko’ baino gehiago ‘ekarriko’ itxaron zitekeen, antza, ez bata ez bestea zaraitzuar hitzak ez izan arren, azken honetarako ‘eraugiko/erauguiko’, ‘eraugien/eraugien’ edo... behar baikenukeen.

⁵⁷ ‘Eraxtun’ hitzaren xumegarria dirudi horrek, *e > o* aldaketa gauzatu ondoren.

Mirrix-marrax

Mirrix-marrax	idiak edan
non egon?	idia non?
amorzianian ⁵⁸	arto eriten
zer eman?	artoa non?
txitxi ta papa ⁵⁹	olloak xan
non ene partia?	olloa non?
graitzupéan ⁶⁰	arroltze erruten
graitzua non?	arroltzia non?
suak erre	apezak xan
sua non?	apeza non?
urak il	meza ematen
ura non?	ta gure aurra laguntzen ⁶¹

Andantino = MIRRIX-MARRAX =

Mi rrix ma rrax, non e gon, a mor zia nian, zer e man, txi txi ta
 pa pa non e ne par tia grai tv pe an grai teva non, su ak e re su a
 non, v rak il v ra non, i di ak e dan i di a non, arto e
 ri ten arto a non, o llo ak xan o llo ak non, a rroltze-e
 rru ten a rroltzia non, a ye rak xan a ye za non, me za-e
 ma ten ta gu re a v rra k la gun tzen.

⁵⁸ Hots, 'amaborzearenean' [= 'ama pontekoarenean', gazt. 'donde la madrina (de bautizo)']. Zairitzun ohikoa izan omen da familia berri baten baitan sortu lehen seme edo alabarentzat, honen 'abueloak' hautaturik izatea bataioko 'padrino' eta 'madrinatza', era honetan gizona, aldi berean, *aitatto* eta *aitaborze*, eta anderea *amatto* eta *amaborze* gertatzen zirela. Haurrak, hizketan hastean, *aitatto-amattori* 'aitaborze-am(ab)orze' deitzen hasi eta, ondorengo haurrek, hitz hauek aditurik, hauek baliatu izan dituzte haiek izendatzeko, nahiz, berez, bataioarekiko erreferentzia izan. Pedro Juan Zokok egin zizkigun oharpen hauek guk berariaz hari galde eginik. *Aitatto* eta *amatto* hitz egokiak, bestalde, 'aitona' eta 'amona' adierarekin, noski, Eaurtan eta Espartzan bildu ditugu.

⁵⁹ Haur-hitzak dira: *txitxi* 'aragi' da, eta *papa* 'ogi'.

⁶⁰ Azkuek honela zehaztu zuen: **Graitzu** (BN-s), (V. **Gaitzuru**): *celemín, mesure pour les grains d'un peu plus de quatre litres et demi*. Zoilo Mosok, aldiz, honela: 'el cuartal, medida de granos: *Graitzua*'.

⁶¹ Azken bi lerroak, kantatu edo errezitatu baino areago, oso era enfatizatuan eman zituen Isidorak. Josefá Zokori, ordea, honela bildu genizkion azken hiru lerroak: *apeza non? / kukulla-kukullan / meza ematen*, eta 1992an Otsagin berean ikusi genuen 88 urtetako Julia de Carlos Sanzet andreak, hiru lerro hauek ere, honela eman zituen: *apeza non? / Sarria kukulla-kukullan / meza ematen*, guk galdeginik honako zehaztapena erantsiz: *Sárria kúkulla, Sárria dá... óyan bat; kúkulla, ja! quiere decir el alto: Sárria kúkullan... méza emáten*. Azkenik, Euskalerría Irratiak argitaraturiko *Nafarroako Euskaldunen Mintzoak* (II) izenburuko lanean, *apeza non? / Ori kukulia kukullan / meza ematen* dugu bukatzeko.

Pirlintxon

Pirlintxon, Pirlintxon
dantzan etxakin
Aristu kasatzen da
Mariarekin

Allegretto = PIRLINTXON =

Pir lin txon, pirlin txon, dantzan etxakin; Aristu kasatzen
da Ma ri a re kin.

- Bai, pues... éne... áitak, abuelo, aurrendáko. Kemén, kemén betí...
abuelo, ta... áitaborzé; áitaborzé bai, bàia... zér?

- *baia 'aitaborzé' zer da, 'abuelo' edo 'padrino'?*

- Ziek... aitóna, ta bérze... zomáit, aítátxi, ta amátxi⁶², ta báizié kemén
aitáborze; aitáborzé ta amórze. Ah! etzáit kéme-, emén, barríde... kontán,
emázte...-tarík, xáz! ta... kúnatzían:

Bonbolon bat
Bonbolon bi
gure aurra ugaldiala erori
erori bada erori
karekin eztela egarri

Andante = BONBOLON BAT =

Bon bolon bat bon bolon bi, gure aurra ugaldiala e ro
ri; e ro ri ba da e ro ri ka re kin ez te la e ga
rri.

⁶² Espartzan, arestian esan bezala, *aitátto* eta *amátto* moduko hitzak bildu genituen aspaldi (EAEL, II, 355-6), era hauexek izanik Mitxelenaen *Un vocabulario...* izeneko lanean, zaraitzueraz, ikusten ditugunak, ibarreko zein herritan bildu ziren ez badakigu ere. Gure egunotara itzuliz, duela urte gutxi *abón* eta *abóna* (!) jaso genuen Eaurtan eta, laguntzaz, baita lehenagoko bi hitzak ere; Ezkarozen, azkenik, orain dela hogeit urte pasa, *abuelo* eta *abuela*.

Bazén kostúnbre. Había una mujer que (...), pues... emázte... kórrek, kor, Felípa Kàrloséna, báitaukizu ére... zérëan⁶³, orrék eré... zèrtu zuén, vamos, errán... kémen, èrran zuén: “hola! abuéla... Auntxáyan abuélak, áurrer... kántatzen zabexún, kúnara bíltzen zuenián, kóri: *Bonbolon bat*⁶⁴...”.

‘Las Mugas’ deritzan festaz eta zaraitzuar jazkeraz zerbait

- *Festa kori noiz egiten da?*

- Abúztuan bedératzígarrènian...

- *eta nola*⁶⁵ *da? zer egiten die?*

- Pues... xúntatzén... txú? zérak, Frántziakó... Tárdetzekó... Átarr-, bueno, uskáraz xú... Átarratze. Átarratze...-kó... áutoridádiak, xiten txú zé-riala, kórra, Éspañakó terrénöala. Eta... kémendík fàten txú (...), eta jénde ánitx, dantzáriak, keméndik, ta kándik eré... Frantzíarik xiten... xú, jénde ánnitzekin yágo èzik ezér ta kán, pues... zèrtzen txú, xúntatzen txú ta papé-lak, báta bérziári, keméngo espáñólek, ta fránzesék zèrtzen ditxé; vamos... báta bérziári... erákusten ditxé⁶⁶, eta... fírmazten dixé konfórme daudéla, báta bérziarekin.

Eta... géro, pues... uuuh! bàzkaria... ánitx oník! bàzkariá t’oráindik es-pañólek ermàten dixé, pues... zéra, bàzkariá... ánitx, e? ta kándik, pues... ere báí, zérbait eráugitzen dixé baia espáñólak... kémen, Ótsagirík. Ta géro pues... buena... dánza ta... brínka! sí pues... juérga!

- *bai, eguna igare...*

- Éguna igare. Ta... altzíneco urtetán, etxíntxán... dántzariak fàten, bàia... fán den... urtéan, egón txintxán dantzáriak ere, dántzatzén ta... bueno, géro télébisionián élkitzen txé.

- *eta kemengo jendea, Zaraitzuko trajea beztiturik faten dea?*

- Orái ártion⁶⁷ ezpáizen... kémen... tráje... tráje kóri, bàia... eztákit (errainari:) ¿Con el traje de... salacenco van a... a Mugas? no creo ¿verdad? no sé...

- *Eaurtako neskek badie traje polit bat eta dantzatu bitartean kantatu ere egiten die...*

- Bueno, baia uskáraz kantatzén?

- *bai, (hari, kantuz:) ‘axuri beltza ona dun baia...’; ez du izauntzen kantu kori?*

- Pues... ník e, eztákit kemén nóla... bueno, eztítut ikúsi dántzatzén; arrò-pará... banákit nó... (zuzenduz:) bádakixut nóla den; zer? sárazenkà! zérak,

⁶³ Gure *Zaraitzuer a ztertze...* (1) lanaren hasieran aipaturiko zerrenda batean –*Trabajo llevado a cabo por la IKASTOLA MUSKILDAKO AMA, de Otxagabia - curso 1975-76* izenburukoan, hain zuzen–, Artxola etxeko Felipa Karlosena hau dugu otsagiar euskaldunetan gazteena, garai hartan 50 urtetan zela.

⁶⁴ Umore beltzeko kantu honek badu, bere esanahian, nolabaiteko antzekotasuna 1980 urtean Txulapain ibarreko Urbana Aginaga andere usiarraren ahotik bildu genuen honako honekin: *Bolon pat eta bolon bi, bolon putzurre erori* [bitan]; *erori bazen, erori, ezta yagokoik egeri* (sic) [bitan].

⁶⁵ 2003ko ikustaldian Pedro Juani galdetu diogu ia, galdetzeko, nola dagoen hobeki: ‘nolako da’, ‘nolako da’ edota ‘nola da’, berak azken hau hobetsiz. Halaber, nahiago du ‘zertako’, ‘zertarako’ baino, eta baita, orobat, ‘zer erritan’, ‘zein erritan’ baino.

⁶⁶ ‘(4 - Otsagi: esaldiak)’ izenburupeko honen aurreko saioan esan genuen legez, komunztadurarik eza dugu esaldi honetan, ‘erakusten diaztetxu’ –Otsagin, agian, ‘daztetxu’– itxaron beharko baitzen, antza.

⁶⁷ ‘artio’ eta ‘artion’, biak aditu ditugu Zaraitzun elkarren lehian.

korpúxmánguak⁶⁸, kemén, kórpukóxmánguak (sic), deitzén da, korpúxmánguak, eta... záya, záya⁶⁹... zérekín, ta... zér? arropá...-rá, bádakít-xut báí, bai-tá... ánitiz, ník ere bá... bánixún; oráño... kóllariák, vamos, adrézöak, ta...

Ník izáundu... xút, kemén... arròpa korí, bétí, eztiá? baya géro fán xunén útziz; zómait'e... zérek, bàya orái, pues... Díputazioák... emáten dixú télara, eta... ánitzez, néska...-to ánitzek kan dixé⁷⁰ arròpa kóri ta... gizon... gízakiék, pues... rékaltzaz; el calzón se llama, en vasco, rekáltza, eta... gáltzak, bueno, las medias gáltzak.

Ta... bérze... arròpa bát, xúk akáso ikúsi... ikúsi txú, ník... eztút, eztábe-xut bátrere, etxút ikúsi zér arròpa dién. Kastóla (sic)... ègunián, gúre... mutikuá ere... beztítu xunén, arròpa kórrekin; bàia... ník, ez nuén izáundu... gázte... -zrón⁷¹ eré arròpa korí, gúre mutíkua beztítu zen... arròpara. Bàia orái... akáso, orái duéla... berrégun urté, ermáten zixén arròpa kóri, orái èlki dixé.

- *libroetan eta, ikusi die nola zen eta berriz asi dira egiten...*

- Bai, pues... orái elkítzen... arròpa pues... bàya... kórpuxmánguak, korí bai, ník izáundu nú... (zuzenduz:) nixú... bétí; ni... gázte nintzanéan, hasta... áma... àmaxárrek, vamos, bai, zértzen... ére... ermáten zixén arròpa korí.

Almadiez eta inguruko ibaiez zerbait

- *Almadiak izaundu ditu kemen?*

- Bai, bai, almadía... ikúsi nuen báí ník, ugáldetík; idürü dié... ugálde... kuék, bi... ugálde... kuék, txíkin... drelá? ta, keméndik eré eràusten zién! lotzén ztien... almàdiák, emén... zérian, Botíkarioan, Botíkarioán etxé altzínian; pues... kán lotzé ztixián almadiák eta géro pues... úgaldia barná! ta... Arbayónekó... púzualártion, ánitiz ongi baia kán ánitiz... béldur!

- *gaxto zen?*

- Ániz gaixtó! iltzén zen, itótzen zén ánitiz; pues... erórtzen zéna... putzuála (...) ta géro, a lo mejor, zér? igáretzen zún pues... égun ánitiz; ugáldia báze-gón andí etzrén atrébitzen sártzra ta... kán, ta... erpétzen⁷² ztién nóizbait.

- *almadiak zonbat tramo zuen?*

- Aaah! ník e... eztákixut kóri.

- *laur edo borz edo... bai?*

- Bai, bai, bai...

- *eta altzinean zonbat gizon faten zen? bat? bida?*

- Altzínëan... bát eta gíblían berzé bat, idúri... (t)záida, bàia... arabéz zértzen zrén. Zér e... Kálleeez (sic)... bàlletík diágo, almàdia diágo soustén zen èzik keméndik; Kallés balletík ánitiz! kan, òyan... diágo, eta... úgaldiák eré... ándiágo; Burgírik igáretzén den... ugálde kurá, da askí ándi, e?

- *bai, kan badie zubi andi bat anitz polit... ikusi du orrek? egon da Burgin?*

⁶⁸ Honen aurreko entregan aditzera eman genuenez, *korpuxmanguak* besorik gabeko soineko bor-datu bat da, gorputz erditik gorakoa. *Txíkin korí faten dá beztitrik kórpuxmánguarekin* eman zigun Pedro Juan Zokok 2003ko urtarrilean.

⁶⁹ Azkuek honela dio: *Zaia* (AN, BN, L, S), *saya: robe, jupe* (?). Galdera-ikurra Azkuerena bera-rena da.

⁷⁰ *kuan'ixé* aditzen dela iruditzen zaigu.

⁷¹ 'gaztezarroan' izan daiteke hori, itxura guztiaren arabera.

⁷² 'Arrepatzen' → 'ar(re)petzen' → 'erpetzen' gisako edo antzeko garapena dugu hor, itxura denez.

- Bai! Burgín?... tía bat izán... ílik dágo.
 - *orren tia bat? uskara bazakien?*
- Bai, bai, bai, émengöa zén, ène... ène aítán... árreba; émengo, ène aítán árreba.
 - *eta ori ebili da Izaban eta Kalles balle guzian?*
- Ni? ez, eníz égon; Izában, Úztarrozén... áldi batez, bàya... eztút, eztút déus esplíkatre(n). Bàya... Burgín bai, ugálde... májo át, andí, ta géro xúntatzén... apàlagó, bérze ugálde batekín; ugálde koriék elkítzen... dá, (zuzenduz:) txu, Zángozán xuntàtzen drá... Zángozán, Záràitzu... ugaldëarekín, en castellano 'el río Salazar', hasta... Sangüesa, Zàngòzarartión... zer? ugálde káu, Záràitzu...
 - ... *da, eta Zangozan xuntatzen da Ezkarekin...*
- Ez-, Èskarekín? ta dèitzén dié...
 - ... *Aragon; kortik altzina Aragon, ez dea?*
- Ugáldia Aragón; eta Irùnberrín? Irùnbere...-rrín, Zaràitzuarekín, xuntàtzen dá, ugálde... Iráti, ugáldekin, Irátikin. Klaró, Irá... ugálde Iratéa⁷³ sòrtzen dá... Irátiko... Òri péan ta Frántzia... kortik, berzé... ugálde bát...
 - *Abodin barrena eta, xiten da kona, ezta?*
- Bai, xíten drá, xurrútatzen⁷⁴ drá pues... ugálde... txíkin ánit, ta yá...
 - *Zatoia eta...*
- Bai, igàretzen dá pues, ugálde... Iráti... ùgaldíá? Aézkoa bálle guzítik; eta xúntatzen dá... pues, zéra, Agóitzerik eré, ígaretzen dá... ugálde... Irátirik... ùgaldíá. Ta, pues... Agóitzen... bai, yá áski andí, kor... len... zúra eràusten zién, eràusten zixén... ùgaldíáz, Agóitzeràrtio; ta Agóitzen pues... kán búltzen zixén, ta... pues e zérian, ugálde... Irùnberrí, Irùnberrín xuntàtzen dá... zérarekín, Zéreltzu⁷⁵... ugáldiarekín.

SEBASTIANA ESEBERRI (*Osaba* bere etxean, 1976-77)

Muskildako Ama Birjinaren inguruko ospakizunak

- *Noiz dira kemengo festak?*
- Úrrian, zórtzi... zórtzia, bai.
 - *zer da? Ama Birjina Muskildakoa?*
- Amá Berjína egúna, bai.
 - *eta zer egiten du jendeak?*
- Eeh! zér egiten duén jéndiak? pues egùn kortán, déus ere, fàten drá Múskildara, kan... bueno, góizian... dá máyordòmoa⁷⁶ (...) pues, egùn kortan, dá mayordòmoa, ermàten baititú kóntuak, Muskildakó kóntuak, eta

⁷³ Ikusgarria, agian, Isidorak 'ugalde' hitza inoiz ibaiaren berezko izenaren ezker aldera eraman izana, beti horrela jokatu ez zuen arren.

⁷⁴ Azkue: *Zürrieta* (S, Chah, *ms*), arroyo, *ruisseau*.

⁷⁵ Hona lehenxeago Isidorak berak erabili *Zaraitzu* izenaren aldaera bakana. Garralda aitaseme otsagiarrak idatzi artikuluetan, ordea, *Sanasaitzu* aurkitzen dugu beti, eta gure egunotara itzuliz, Josefa Zokok *Zarazáitzra* (= 'Zaraitzura') erabili zuen behin, bitxi bada ere.

⁷⁶ Iribarrenek honela dio: MAYORDOMO. Los *mayordomos* son los encargados de administrar los gastos de las fiestas patronales o *mezetas* y de hacer los honores mientras ellas duran. Abren baile público, bailando con las mayordomas. Son elegidos cada año por los anteriores, con la aprobación del pueblo. En algunas localidades, la elección se efectúa ofreciendo el mayordomo saliente al nuevo un vaso de vino, cuya aceptación es señal de que admite el cargo. [Pamplona, Cuenca, Montaña, Zona Media].

etsé kortan emáten dabé desàinatrá, Ayúntamentuarí eta (...), dántzariak, deséinatza, eta emáten dié dántzariék buélta bat, érriri, gòizián... deséinatzeko.

Ta géro fàten drá Múskildara, eta améketán izàten dá... méza, emáten dié méza... Múskildàn; fàten drá ta géro, dántzari kóyek, báitra Ama Bérjina Múskildáköak –dántzariak drá Ama Bérjina Múskildáköak–, dántzari kóyek... áskaltzen dié berriz kán, kostilla xàten dié, askáltzen dié kán, eta géro, dántzátzen dra, kan, eta geró mézara.

Ta géro saúnsten drá, orón batekó kóna; kán ameketán mézara, e? ta géro saúnsten drá orón batekó kóna, eta fàten drá... frontón... ¿cómo se dice en vasco? lén frontóna baño... ¡véte y búscaló! bueno, fàten drá eta... dántzátzen drá... frontón... (irrifarrez, erdi lotsaturik edo, ‘frontón’ hitza euskaraz ezin asmatuz)

- *frontonean?*

- Frontónëan! mal está, pero no es así, no; eta kán dántzátzen drá...

- *eta jende anitz biltzen da?*

- Bai, jénde ánitz, fàten dá jènde ánitz...

- *‘altzinean?’ ‘aurrean?’... ‘delante de mucha gente’ nola erraten da?*

- Bai-bái-bai-bai-bai, altzínian, jénde guzián áltzinian, dántzátzen drá jènde guzián, saúntsi èrrialá, eta dántzátzen drá jènde guzián áltzinian, eta géro... bázkaldú ártion, óron batekó saúntsi, eta írurak artion, e? ta géro yá bí... íruretàn, ya, bázkaltzen dra.

Bázkaldù ta bórzetán, bórzetarik seétra, berriz fàten dá kára (frontoira), eta dántzátzen drá kóyek (...) ta kán, báitra... an, báitra, ezpáita... dántzara⁷⁷ bat sólo, báitra... borz... séi dantza baítrá –distinto, el vasco... ¡vete y búscaló!– báitra (...) bueno, ezpáitra iguál, pues kóek, dántza kóek guziók dántzátzen tie; báita, bat, baile... ‘la jota’, ‘el baile (d)el pañuelo’...

- *‘pañelo-dantza?’*

- ‘Pañuelo-dántza?’ espérate... jota, pañuelo, modórro... y la jota, y el otro el paloteáu, son cinco clases de bailes, que se bailan; y... y me parece que hay otro? ¿cómo lo tengo yo ya olvidado todo!... bueno, pues todo eso lo bailan; y después...

- *eta gero?*

- Eta géro pues yá... esértzen dá músikara; kóyek, yá retírat, (zuzenduz:) e(g)ùn kortán dantzátzen dra ta bigárren egunián... gòizián, góizian egórdi ártion; amè...-ketarík, ez, amàbietárik, bueno, améketarik áltziná, amárretarik áltziná, egórdi ártion, dá dántza koyek.

Eta géro, bázkaldù tá berriz –kóri bigárren egúnia(n)– yá búkatzen da, dántzariená bukàtzen dá lémezíko egunián ta bigárrenian. Géro... músikara, músikara exértzen da kán... pues esértzen dié, exértzen dié txósköa, aurtén gendú diela, etxákin zér pentsàten (sic) dien.

- *‘txóskoa’ zer da?*

- Txòsköá? musíkoendáko.

- *Ah, ‘kioskoa’ edo...? ‘tablado’ edo...?*

- Pues... en un tablaö⁷⁸, ponen, cerradico; cerradico para que si llueve...

⁷⁷ Bitxi da hor -ra mugatzailea, ‘bat’ zenbakiari loturik egonda.

⁷⁸ 2003ko ikustaldian Pedro Juan Zokori horri buruz galdetu eta, honek zera esan zuen: ‘ponen, allí tienen... un tablaö, y allí tocan la música donde quieren que se... txióska, txióska se llamaba; eso es txióska’.

- *kori da 'txosko?', uskaraz, txosko?*

- Sí; no sé, 'tx(i)ósko', en vasco, no sé... cómo se llamará; bueno, allí ponen los... kán esèrtzen dié mùsikará, eta jéndëa pues... dántzan! ègoten da. Eta kóri pues, bárimadrá láur egún pues láur egun ta bádímadrá bórz egún pues bórz egun; según nóla... azkén egúneran (sic)... (t)xítén bàrimada igándia, àzken egúna, pues bárimadrá bórz egún bórz egunak ta bárimadrá séi, pues... Bueno, bórz egún... segúru, e? pues, mánera kortán, bizí da, bizí da ta, disfrutátzen dá ta... orrá, uskarára érdarará...

- *eta dantzariak eta erriko jendea ez dea, mezatik landa, Muskildan baratzen? ez dea kan erromeriarik egiten? ez bazkaltzera gelditzen?*

- Bazkáltzra? bai... bàia... pues jéndëak náí duélari(k) saunsten da.

- *jendeak ez du deus eramaten kan berean bazkaltzeko?*

- Hum... ez, éz-ez-ez...

- *guziak saunsten dira erriala...*

- Érriala; eztá bàizik ere mézara; orrá... Amá Berjina egùna báita, pues eztá bàizik ere mézara, ta dántzariak drá Amá Berjinanak⁷⁹. Èeéh! nóla da múndua, eztiá? bueno pues, dá kóri, orrá, móda kori; dántzari kuek drá... Amá Berjina Muskíldaköana(k), ói ta, bilátzen tie ánitz e... dántzari kuek, ánnitz! ániz bàia... fátén dra, déitzen tie kóitra! (t)ze? pues drá pól(l)it!... dá ándietarík eta géro txíkinetarík, e? oráí dá bí klase, oráí Amá Berjína Muskíldaköála, fátén drá ándiak; a lo menos, úste dút aurtén... eré fànen dren ándiak, e? eta txikínak? pues... ándiak bezála, iguál, e? txíkin izenéz (sic) pues, izánen dié mutiko koék... amabórz úrte, amaséi... arrá (?) dántzari txíkinak, eta kuék dántzatzen drá iguál nóla ándiak; kláro, àndiék, gáuzak sérioagó, txíkinék pól(l)itago. Orrá, manéra kortán bizí dra.

- *eta guziak dira erri kontako? Otsagiko?*

- Bai-bái-bai-bai-bai-bai... mùsikoák ez, e?

- *eta Zaraitzuko berze errietan, badie dantza-talderik kemen bezala?*

- Teléan ikùsten dugú, télëan ikùsten dugú bérze... ániz lékutarik, eztiá? bàia bérzé errí kuetán ézta, ézta, ez... eztá ez... erríxko, goitíko errí kortán (Itzaltzun, alegia) ézta, ápaléko... ez-éz-ez... geró Irùnberrí –eztákit zer dén Irùnberrín– eta... Ìruñán ere ézta, nàuskiró, dantzára...

- *dantzaririk? Iruñan? bai...*

- Bai? ah, sí, Oberéna, sí...

- *Oberena eta... yago, yago; Ortzadar, dantzaris del Ayuntamiento, Mutiko Alaiak... badira, bai, talde batzuk.*

Eskolaren inguruan; aspaldiko denborak eta oraingoak

- *Ori zenbat urterekin asi zen eskolala faten?*

- Zénbat urtétan? ay, akáso séi urtétan (...), kála, nonbáit kála; améka úrteak ártio, fátén gintzán eskólalá, ez gintzán yàgo fátén. Órài fátén drá... amaláur úrteak ártio, e? oráí ikàsten dié náí bàrimadié ta na'ézparimadie. Guk? pues éez! fátén gintzán eskólalá, néxkato... guziák, eskóla bátian; oráí, ogéi eskóla bakótxëan, ogéiek eskóla bakótxëan, ézta yágorik, nóla báitra... be-drátzi... eskóla, idùri drelá –ez! zórtzi! zórtzi eskóla errí kontan–... eta oráí

⁷⁹ *Ama Berjñanak* aditzen ote den gaude, *n* bustita.

fàten drá pues, ógei lo más, eskóla bakótxëan; orái ikàsten dié nái bàrimadié ta na'éz...-pàrimadie.

Òrduan gúk, ez; améka... néxkato, kórro batëan; egózten zaukiélarik... pízarrán?, cuenta... nóla erráin dut? *cuenta* es castellano... kóntua! kóntuak... élki gintzán, pues lísta zenák, pues élkitzen zuen, eta tóntõa barátzen zén gíbla (barrez), ikási pagé (sic) ta kóri (...) ikási bagé! Ník añítz, anítz áldiz erran dút; ník, zónmat áldiz, a lo mejor (...), gúti ikasirik! eta... órdõan, pues egìten gínuen gáltza, néxkatuék, egìten gínuen gáltza, eta púntilla... ere báí. Géro, sósten ez, gáuza koék egìten gintzán eskólan. Maéstrak... tràbajátzen zuén anítz, e? anítz! guziók anítz, pues egòten gintzán akáso... zór-tzi korro; zómana? améka... nexkato, kórro bakótxëan, e? eta guziékin trabá-jatzen zuen anítz maéstra⁸⁰. Orái ez, orái eztié trábjatzen, eta egìten ginún pues kóri, bèste gisán ez; géro, orái éztabé... orái, eztá dotrinárik, orái ezta-bé dotrína emáten lén bezála, ápezek; bàia... ikástén ginuén anítz... apezé-kin.

- *uskarara?*

- Uskàrará; uskàrará? erakústen báizaukién annítz... pues uskàrará, nó-la...?

- ...*dotrinara?*

- Dótrinará... élizakõá, elízan; dotriná ta... *padrenuestro* ta ... gáuza koek, errézatzen.

- *eta maestrak ez?*

- Maestrák ez.

- *nongo zen?*

- Maéstrará? eztákit nóngo zen.

- *nafarra bai?*

- Bai, eta zégon kásatrik Otsá(g)in, Otsáin; bàia ez níz orítzen nóñ, nóngõa zen.

- *uskarara maite zuen?*

- Máestrak? eez!... éz-ez-ez.

- *zigortzen?*

- Ez! bâtre-bâtre-bâtre... ez, bátrere.

- *ez zuen erakusten baia zigortzen ere ez...*

- Éz-ez-ez-ez. Bàia ezpáitzen xárdokitzen ére, áren altzínëan ezpáitzen txárdokitzen uskàrarík!... nóla ezpaitá-, ezpaitákién⁸¹, ez zín xardokitzen! kláró, orái... orái zér egiten dié uskàraz... xardókitzen diénék? pues maéstrare-kín xardókitzen die ta géro, ezpáitie xárdokitzen, pues kóntu béra!

- *eta apezak nongo ziren?*

- Apézak? pues eztákit keméngõak zrénéz, eztákit keméngõak zrénéz; etzrén keméngõak ápezák, bèrzenáz xakínen ginuén, abér zér apez zrén, zér etxétako zrén, baia éz, eztákit núngo zren. Améka urtetán, órduan pues... ez-páigintzan káin... káin espabilátu nóla órai, orduán báigintzán tóntuagó (...), orái bederátzi urtetán dàkie yágo èzik órduan améke (sic) úrtetan; orái, txíkin égon déren kuék, dakié yágo ez gúk, ordúan, améka úrtetan; bedrátzi urtetán, e? obéki ezi'gúk améketan. Pues órduan, bízi-manérará kála zén.

⁸⁰ Batzuetan ergatiboa *-k-z* gabeturik aurkituko dugu, halako egoera beti aipatuko ez bada ere.

⁸¹ 'ezpaitzakien' itxaron zitekeela iruditzen zaigu.

- *orduko predikazioa uskaraz egiten zen?*
- Bai, bai, guziétarik; uskárá? guziá uskará ez, e?
- *bidatarra: uskaraz eta erdaraz; eta noiz artio egin zen kala?*
- Pues... noiz ártion? améka urtetán yá... ùzten ginuén eskólara, eta... egí-
ten ginuén komunióña ta guziá, améka úrtetan, ta yá, géro, gúretáko ez; ya,
(t)xíten zréndáko.
- *eta igande eta festa-egunetako predikazioa ere uskaraz eta erdaraz...*
- Erdárara, erdárara; uskárara etzién pratíkatzen, éz-éz-éz-éz.
- *katezismoa solo...*
- Katézismoá sólo; katézismoá ta erréza; eta katezismoá, pues... bai, ya
ánitz ginakién, ya... ásten gintzanián améka urtetán, yá fâten gintzán uskára
txárdokitzen, ápezekin; dótrinarra, e? berzé gixán ez, baia dótrinará... beh! órai
yá éz orítzen ní bátrere, ní éz orítzen bátrere ya. Pádreruéstroa orítzen níz,
Áita gúrea, zérutan záudená... baia yá, átzerik bérze gúzia; orítzen níz kóri nó-
la erákusten zaukién.
- *(lagundu nahiz:) 'sandu izan bedi zure izena'...*
- Bai, bai, kóri guziá! bàia éz déago, ezpáitugu errézatú! bátrere! orrá nó-
la dakién!
- *eta berze oraziorik edo elizako kanturik?*
- Pues órduan, yá bérri báitzren! eta órduan, améka urtetán, ai-ai-ai! tón-
to-tónto gintzan órduan. Orái, bai, orái jéndia dá ánitz... espabilátu, e? ánitz,
orái bai; órai... kláro! eztáukie... déus ere gentzén, eta... xárdokit-, órai, léi-
tzen, kóntu, eta... elizako gauzetán ta kòì guziók, gúk órduan beño obéki
égun; kóri bai. Órai pues... eh! órai erákusten tién gauzá, guziák badázkgígú,
guziák badázkgígú; órai, áur kuék beár baitié (...), beár báita⁸² erákutsi, áur
kuer, kóri bai. Órai néxkato... améka urtetarik amaláur urtetáko nexkato
kuék? órai, kántatzen dié... guziétarik, e? kláro! èrdaráz!... èrdaraz, uskáráz éz,
e? èrdaraz, kántatzen dié guziétarik, baia ùskaráz ez, yórk ere! bátrere, uská-
raz.
- Eta así zren, mútiko... xáz así zren, mútiko, ogéi... úrtetarík, bueno, eme-
rétzi urtédarik (sic), ogéita... ogèita zómait⁸³ urtétra? así zren, beár ziéla ikási
úskarara; eta líbröak eta guziák, bildú ztien, eta énegána xíten zren: “konék
zér nai du errán?” ník erràten nabén: “pues *mája* edo *itsúsi* edo... *kau* edo *kú-
ra* edo *bérzia*...”, ánitz gauza, kalá? baia eztié kontínua, ez, éz-ez-ez-ez, eztá
segítu, vaya! eztá kontínuatú ez kástellano (!), eztá ségitu bátrere; ordúan idú-
ritzen zaén, xáz idúritzen zaén, hála! ikásiren ziéla etxákin zer, baia éz.
- Ézta... itsúsi déla ta eztiéla nai kémen, érrí kuétan... San Sébastiánen
bákèt xardókitzen delá, eta Billáuen éré bákít xardókitzen delá, uskarará...
kláro, gùziek éez! bàia bákèt xardókitzen delá, kén beño obéki, e? báí-bai, ko-
ná xiten dá jénte, ánitz, e? orái espèra dú ónek⁸⁴, ilabète kontán, San Sèbas-
tianéko famíliá bat; xíten zren bíga, baia aurtén ézta xíten bàizik ere bát. Eta
úskarará? kláro, gú'beño... obéki... kuási'kuasik... éz kain óngi, ez, bàia...
konprénditzekó, áisa, bai.

⁸² Komunztadura gauzatu gabea; 'zae' edo 'zaie' igurikatu beharko baitzen, ziurrenik, *nor-nori* sai-
leko kasua baldin bada, bederen.

⁸³ Inoiz edo behin, 'zomar' itxaron daitekeela iruditzen zaigunean, 'zomait' aurkitzen dugu.

⁸⁴ Inguruan zuen errainari behatuz esan zuen hori.

- *San Sebastianen eta Bilbauen eta, jende anitzek xardokitzen du...*

- Nòla ezpáita (t)xardókítzen, eztakít badákienez; pues fâten drá, guziók, érdaralá, baia ánnitz áldiz, pues... gizon... emáztiak eta gizonák, pues xárdokitzen dié, úskarará, gúti! érdarála fâten grá yágo, bàia badákie! eta... Bìlbauén eré bai, kán ere badákie, éz káin... éz káin óngi; kan... tradúzitzen dié... píxka bat yágo.

Bordara joaten zenekoa

- *Eta eskolatik elkita, ameka urterekin, zer egiten zuen?*

- Órduan, fâten gintzán bórdala, ta kán egóten gintzán guziók, bórdan –la casa se llama *bórda*– (...), eríten zén yágo, órduan, oréi beñó yaágo; orái bizi dá, ánimalekín, béirekín yagó, orduán báagintzán... zórtzi begí? orái tugú... ógei; eta órduan bízi gintzán, béi... gúti eta árdi ánitiz (...).

- *orduan, ameka urtetan bordala...*

- Bórdala! guziók, améka urtetan eta... eta zuénak úrte gútiago, yá eskólara bukátzen zelarík, fâten gintzán guziók bordala; átëa estén ginuén, átëa érts, eta... sáu(n)sten pues, ní sàusten nintzán, etxéra, eta egíten nuén pues, xágutzëa⁸⁵ étsëa, ógi, eta... arrópara xágu, que es... líxuga, líxugá, antes se decía pa'la colada *líxugá*, líxuga⁸⁶ egíten... era 'limpiar la ropa' –xágutzen árrópara, vaya–, eta ermâten nuén... pues kára, ezpárimazrén saúnsten, fatén nintzán ni, eta ermâten nuén ógi, arrópa, eta guziétarik, xágutzeko; zórtzitik zórtzialá, xágu, jéndëa, e? arrópa, guziá. Ta kála bizi gintzán! baia orái ez.

Néxkato... txíkinarí, kémen egón den... txíkinarí, átzó? éz, orágunian errâten nakón: “bíar bordála fán biar dun” –en castellano–, “ez! eta mándatoak egín?” –kontéstatu– “mandátoak egín?, bueno, pues bíarr eíz fanen, baia géro fán bíar dun”. Éz náik.

- *bordala fateko nairik ez...*

- “Mandátöak, nórk bar tu egín?”, ez káinbérze errâten, baitáki; orái báitakí erratén, gütirekín: “Bái ta mándatoák? egín?” eta “ah! ez fán nai bordála, e?”, èz deus ére kontéstatu. “Baia géro, údan, fán biar dun”, denbrárik orái bélar bíltzra, orái bélar bíltzra, zómait egunéz egórriren (...) artseán étxerá; emázteak etxéra, gizóna... gizóna ére bai, baia zómai'gáu egíten dú gizónak, baia étxera, gabór(r)o étxera! biramunián...

Órai ya éztu jéndëa fan náí; èrri kóntan? èrri txikín izatéko? jéndia... abíziatu dá ánitiz, sóbra... sóbra. Eztakít, ánitiz... ánitiz jéndé, ník eztakít bízia nóla elkítzen dien! ník⁸⁷?, káu (...) éz, abrâts ez, baia, ètxe káu pues baitúgu guk... álorr anítz, eta trabájetzen báitugu gú, pues élki-, elkítzen dugú bizía óngi, óngi... Jaungóikoari eskerrák, eta ánitzek ezpáitie déus eré, eta éz izáutra ematén... déus ere; gú bezála, edo obéki! eta ník etxákin nóla dén gáuza

⁸⁵ -*tzea* nominalizazioa, testuinguru horretan, mendebaldeko mintzamoldeetan bai baina inguru honetakoetan nekez aditzen da.

⁸⁶ Azkuek honela dio: *Lixu* (AN-b, BN-s), lejía, *lessive* (?) –galdera-ikurra berea da–, nondik, artikulua gehituz gero eta zaraitzuerari buruz ari garela kontuan izanik, ‘lixuba’ moduko emaitza bat logikoagoa ikusten den Sebastianak emaniko ‘lixuga’ baino. Honetaz ere galdekatu dugu Pedro Juan Zoko 2003ko ikustaldian, berak ‘lixuba’ –agian ‘lixu(b)a– emanetz. Azken ahoskapen hau, baina, –non ezpainkaria doi-doi baizik aditzen ez den–, Sebastianak eman ‘lixuga’ horren ahoskapenera zertxobait hurbiltzen dela iruditzen zaigu.

⁸⁷ *nij* aditzen dela iruditzen zaigu, aski garbi gainera.

kori, e? Gúk alórr ártoekin⁸⁸, anímalekín, élkitzen dugú anítz... eta, gúr(r)e manerála pues fátén grá ongi, baia eztuénak déus eré, eztá izáu... nóndik dírua elkítzen duen, edo nóla beztítzen drén edo nóla xáten dien.

Ník eztút bátrere... ník eztút repárorík batreré, erráteko gauzák uskaráz... biar déna bezála; érranez gáuzak gárbi, pues erráten drá ongi. Klaró! érranez gáuzá guziák biár dena bezála. Pues, kála bizi dá múndua; etxákin... ník eztákit... átzó gízón bátek erráten zadán, zádaxún; Sán Sebastiánéko dá, kemén bizi da, eta éuri egíten báitzun fan zrén... Irátira, kotxearekin; famíliara: írur emázte eta gízona, kótxearekin. Fan zrén eta etzién, bórtua, etzién igáre bérs-te áldiala, Irátira; etzién igáre, báitzegon... nóla deitzén da?

- *lañoa?*

- Láñoa! láñoa emen... zegón aápal, eta béldurrez gálderen⁸⁹ zréla, itzúli, eta gízun korrék erráten zadán... ah! éuri egíten zuéla ta kála, éuri anítz egíten zuéla ta, ah! éuriagatik kótxëan fatén... fátén zréla, fatén barimazrén pues etzréla bustitzén ta. Erráten... zuén gízóna... –ah! éuria egíten zuen– guk, errán baigin-, (zuzenduz:) ník, ník erran bainakón, bai, eta bortuála, áyek etziéla déus ere gáltzen, fánaz eta eurí egináz eta... “bai, ta bai! gúk galtzen ginuéla, bai, baia gáltzen ginuéla, báigintzán guziók gáixto! guziók baigintzan gáixto”, ta “ah! órai etzéla, órai etzéla jénde gaixtórik”, eta, “bai! ginuéla bízio anítz! eta inbídia anítz!”. Ta “inbidiarík ere enuéla bátrere”, ah! baia “etzéla áski enékin, bazéla jénde anítz kóitarik”.

Lanbide zahar eta berriak; berrietarako zailtasunak⁹⁰

- Eh! jéndëa, fátén da... érri kontárik, eztá kemén manérrarik bízi izatekó; léen, léen, póbre, báia ezpáitzen, órai bezála, ezpáitzen dírua órai bezala. Lé-en etzén dirúrik; bueno, bázen dirú⁹¹ báia, lén zén árdi anítz, bègi anítz, ètxe guziétan, ákasó... eztút errán náí sóbra baia akáso, ogeitámar etxét... aísa, báitzen árdi ta bègi; órai, ez grá bàizik ere séi, béi dugúnek, séi. Órai, séiek, túgu, ogèitarík ògeitamár, bei, e? edo... zomáit? akáso yágo; bueno, ogeitámar bei, yágo, zomái'deágo.

- *azienda andi...*

- Pues lén... zórtzi bé(g)i, bayá árdirékin; kemén, ètxe kontán, pues gintzán⁹² amabórz... bé(g)i, eta... míla... míla árdi. Ah! zintzérrí kuék guziók, pues, bèginuén... Jesús, nóla erráën da? ¡chotos! y llevaban... ermáte ztién tzintzérrí kuek, fátén zrelarík Èrribrálá ta xítén zrelarík Erríbrala⁹³; beá, gé-ro... yá fan zrén mútikuák eta... kónen... anayák, fan zrén, eta báratu gíntzan sénarremáztëak eta ní, eta néxkato... orái dugúnak (...) emezórtzi urté, pues sáldu gintzán árdiak, ta bízi grá láurok; pues báitugu méndia! eta... zér bar dugu egín méndian? jéndia, pues eztá orái méndiala fátén.

- *lengo bizi-manerara gogorragoa zen...*

⁸⁸ *a(i)rtokin* aditzen ote den iruditzen zaigu.

⁸⁹ ‘Galduren’ da hori, honen aurreko saioan aditzera eman genuen bezala.

⁹⁰ Testu hau Jose Antonio Azpiroz adiskidearekin batera (G. B.) bildu genuen.

⁹¹ ‘dittú’ aditzen ote den gaude.

⁹² Oroí bedi, saio hauetan zehar askotan errepikatu den arren, ‘nor’ saileko *gintzan* honek, inoiz, ‘nor-nork’ gisako ‘ginuen’ eta ‘gintuen’ moduko era egokiak –gast. ‘lo(s)/la(s) teníamos’–, pluralean batez ere, ordezkatzan dituela.

⁹³ ‘Erribrarik’ itxaron beharko zen, antza.

- Léneko... bízia zén póbren. Díru èz, baia árdi, béi, eta... kóri guziók bai; báitzen ánitzi, ánitzi, eta jéndëa énpleatzen (...), baia órai eztá gáuzá kóitarík eta jéndëa fátan, fán biár nórabait! arrépatzen den lékuala! kémendíf, (zuzenduz:) kémendík úrrun.

- *Iruñara eta kala...*

- Iruñara... pues ezpáita! ezpáita éz serrería⁹⁴ kemén, yénde⁹⁵... zómaít aldíz, pues así dra, exéri biar déla... zómat úrte du? akáso... séi edo zórtzi urte, así zren, biár zel'eserí fabrika bát... páñuelo; baia... Ayuntaméntoak etzién útzi, etxákin zeréngatik, etzién útzi. Géro, así zren berríz, sérrieriara; egíz ez-tákit zér resultatu zén, ta ed'éz; géro así zren berríz...

- *berze zerbait esertzeko edo?*

- Bai, fábrica exértzeko. Orái duela bí... bí urté edo írur(s); bueno, bída edo írur. Ási zrè... ya éztiré segí, fábríkará... eta útxiz (sic); pues, jénde gaztéa, nó n bear da enpleatú? kála? kála ézta dírua txítan! Ah, éz-ez-ez...

- *eseri bearko da fabrika bat jende gaztearendako, muebleren egiteko edo...*

- Pues kémen, ezparímada bérze manerárik, báraten da... érria, póbren, ezpáita jenderík. Méndia, len? oi! nóla lán egiten zien ordúen? áitzurrarekín! áitzurra bádakiziá [zuek] zer dén?

- *bai, bai...*

- Áitzurrarekín, eta géro láyarekín... ní gazté nintzalarík, ní gázte nintzalarík pues izànen nuén... pues ogéi ez, amabórz úrte edo kála, orítzen nintzan nóla (...), eta emáten zauzkíten, (zuzenduz:) emáten zaukién étse batéan, jénde pobrer, púxka bat. Eta láyarekín nóla layàtzen júntan⁹⁶, nóla píkatzen ginuén áitzurrarékin; órai? bat, èzparímada... étxean, etxe saétsëan... zómaít... baratzé, bérzerik ez (...). Órai jéndëa... áisago! orái makínaria kuekín, pues orái bízi da jéndëa... áisago! àmarr áldiz áisago! ník árdiak gèndu nintzalarík... errán nuen: órai bizi grá... àmarr áldiz, áisagó ezik órduen. Jéndëa, pues fán biarr éta, gáuzá bélz bat, zíkín! jénde... kánpokoá, pues, jénde álorrekóá dá zíkín... orái ez, orái ez, baia órduan bai, aziéndarekín, pues (...) zíkínago, eta kláro, jéndëa yágo, lán yago; orái, zér lan dugu? zér lan dugu orái?

- *gutiago eta garbiago...*

- Orái bizi dá àmarr áldiz, áisagó, èzik... orái duéla... emezórtzi urté.

- *eta jendeak díru yago...*

- Ah, bai, kóri bai; órduan ez nuén dírua ikusten, e? órduan ez nuén dírua ikústen. Níi... ní ez, étxe kontan, ní gin (sic) níz kanpóko⁹⁷; ní etxe kontrà xín nintzalarík, pues érman nuén kóntuan, étxeko gástöa; étxeko gástöa... éz, kóntu andí ez, baia étxeko gástöa, zernáiden zen: órratzak, ári... ária, kórtarik ásiz... étxeko gástöa, eta... resúltatu zé... totál, míla duro: gáuzá txíkinak, e? andíak ez, e? bàia txíkinak, étxeko gástöak, míla duro; órai mílla dúro? orái eztá míl(l)a dúro déustako. Nik, anítz áldiz érran dut: totál, erá-

⁹⁴ *étserraría* aditzen da, gure irudiko.

⁹⁵ Agitz bakan da *yende* hori, Zaraitzun, ia beti, 'jende' aditu baitugu; Uztarrozen eta Izaban, 'gente'.

⁹⁶ Hitz hau ez zaigu oso ziurra iruditzen.

⁹⁷ 'kanpotik' itxaron beharko litzateke, gure ustez. Nolanahi den ere, lehenagoko saioaren batean '(e)ko' eta '(e)tik' gisako atzizkien artean Zaraitzun aurkitu dugun nahasmenaz zerbait esanik gaude.

guitzen dugú ëtxera... kainbát dirú, eta ilabetéko ezparimadágo deus eré!... órai bízi-manérara dá, àmarr áldiz káριοago.

- *bai, len aziendara zen aberastarzun guzia, baia orai dirua yago ikusten da...*

- Ník erraten dut: ígarre (sic) dugúla gáxtöa, zárrek, e? èldu grá óniala, eta jénde gázte kuek, ikási... eztié ikási gáxtöa, sòlo óna; ikùsiren dugú zér xínen den giblétik; fánen dá gùzia kála? idùritzen záizia? ah... ba, ni ére kórtan nago. Eta ník erran (...): ay! etziá ikùsten nóla... íltzen dién jéndia koitán? zé-rengátik íltzen die jéndëa? orái, oái... biár dugu pentsátu zérgatik íltzen duen? a lo mejor... ézpaitié gústoa egíten, edo náí baitié díru arrepátu... bàia azkén il drénak... nó n dra?

- *Alemanian eta?*⁹⁸

- Alemanian?... ikùsiren dugu, bízia nóla xíten den baia... ení, ení idùritzen zaidá gáixtöago; orái ez, orái ez...

- *menturaz emanen du buelta...*

- Bai, emánen dú buélta baia... ¡ay Dios mío...!

- *oneala, e?*

- Izan déila óniala!

JOSEFA ZOKO (*Etxetxikin* bere etxean, 1981)

Eguberritako giroa

- *kemen...* ‘Eguberriak’ erraten da? ‘Navidades’...?

- Úrte Bérria; Natíbitátiak, Úrteberria. Natíbitátiak⁹⁹ ‘Navidad’ y Úrteberria ‘Año Nuevo’.

- *eta Natibitate egunean aurrak elkitzen dira etxetarik kantuz?*

- Bai. Kóntua dá... ta kóri zétako zie?

- *biltzeko, polít da eta...*

- Uiii póllit! kóri dá más... más viejo que-que viejo. Pues eztákit! amás, kántu kórrek, bádie una... bízpur... elé, *eta, eta, eta* kórtaz guárdiak eta ók kónt[ra?].... esértzen drá.

- *ah, bai?*

- *Eta, klaró.*

- *baia kori ‘y’ da, uskaraz...*

- *Eta, eta...* Baiá, pues...urté batéz etzién útzi kantátzra; bueno, eùtzi zién baia beti’ré... opósiz...

- *oposizioarekin; baia korrek ez du zer ikusirik berzearekin...*

⁹⁸ Orain oroitzen ez dugun ezbeharren bat gertatu bide zen orduan Alemanian; horregatik gure galdera.

⁹⁹ Federico Garraldaren aspaldiko ‘Xei andia’ izenburuko lan ttiki batean ere ‘Natibitate’ hitza dugu: *Natibitate’ko eta berrze elizako xeien landa...* irakur baitaiteke berean (Euskal-Esnalea, 1920); Zoi-lo Mosoren izkribu batean, halaber, *Natibitate altzineko egunak* irakur dezakegu; eta Sebastiana Eseberrik, azkenik, honen aurreko entregan -3-28 zk.ari egokiturik eta eguberritako kantu baten hasiera ematean- *Natibitate gabea, ollarrak kantatzen zuenëan...* moduko esaldia erabili zuen. ‘Eguberrit’ hitza, dena den, duela hamar urte inguru, Eaurtan eta Espartzan bildu genuen, aipatu denborako kantu baten testuinguruan izan bazen ere.

- Klaró, pues úskara báitzen eta kainbérze *eta* erràten báitzién, pues *eta...* betí, *eta* bèti Bérjine *eta* bèti Bérjini... dá... kántöa.

- *eta guardiek ez baitzien konprenditzen pentsatzen zien...*

- Pues guárdiek pues kláro, [uste bide zuten] ETA, ETA, erràten ziéla, klaró.

- *eta kantua nolakoa, nola da?*

- Ei... ba, ník eztákit, e? Ní beño obekí, kóri e... gáztek erràten, (zuzenduz:) errànen dáuzie, bai. Nón¹⁰⁰... dáuki oté kontú kori? pues mútikuek, Natíbitátetáko pues e... badakié, guziék ikàsten dié... Elkítzen drá mutíko guziák, bárridekó mutíko guziák, kántatzra; faten drá ètxez étxe ta... pues emáten dabegúna, ártzen dié ta yá(e)sta, eta e(g)ítén dié abári, nai badié ta èzpadié... pàrtitzen dié dírua.

- *zer ematen zaie?*

- Eh, pues díru, díru; lén emáten zrén... gáuza bàya órai díru solo.

- *eta len, zer ematen zen?*

- Len? pues arróltze, ta iguál bàginuén... txorízo edo txístor, dèitzen báitzen, eta gáuza guètarík, bàia órai yá eztíe nai, orái díru solo; bueno, pastár (sic)... batzúk emáten baz... -dazté, xáten die pástak ere báí baia... bàia bez-té gísán, limósnatáko dúro solo, (zuzenduz:) díru solo, náí die. Kònke kála...

- *eta diruarekin, gero...*

- Pues orái, regulárki, pàrtitzen dié dírua; bakótxarí tókatzen zaióna, eta abáltzen drá... fàten drá ber'ètxetra án, ta dá óbe. Lén xuntatzén zren eta gé-ro mózkor esértzen zren, ta kóri dá gástöago. Orái obéki, dírua partí ta bakótxa bére etxerá fàten dá ta... ta kán abaltzen dú, klaró, óbe èzi'xuntó; guziék xúnto, a lo mejor, xán eztié ánitiz baia édan... édan eiten dié yágo, eta geró, xítén drá gáuza. Kláro, klaró... konsékuenziak.

- *polit izanen da, e?*

- Eztákit ník, betí ikùsi baitút...

- *aber zerbaitez oritzen den...*

- ¡Ay... Dios... mío! ník, ník... ¡qué sé yo! bah! eztákit, e? (kantatuz:) "Berrus karrun atuse, Maria beti Berjini, berrus karrun atuse, Maria Berjina-anganik; Kristo xin da mundura, gure reskatatzera, Jesukris..." ¡ay! ya... me trastuco ya; "adoratzera, Berrus karun atuse -bìzpor áldiz 'Berrus karrun atuse' - Maria beti Berjini, Berrus karrun atuse, Maria Berjinaanganik. Etxé kontáko tsukandréa" y... tamién cantan; y eso ¿quién le dirá? pues los chicos le dirán¹⁰¹...

- *eta Sebastianak? Sebastianak erranen dada?*

- Oi!... Sebástiana ní bezála, iguál, trastúkatrik egón da, Sebastiána; kláro, eskribitrik éon báli(t)z, ordúan áisa! ordúan léitúz, errànen zinuén; tòndará, bádakigu baía, bàia-bàia a lo mejor lètrará, ez tzáiku memóriara xitén! kònke... yá aida, (zuzenduz:) ádina! adína dá... ánitiz. Kònke kóriz (sic), bàia

¹⁰⁰ 'Nork' hobeki legoke hor *non* hori baino, bistan denez.

¹⁰¹ Egia esan, urte batzuk lehenago Isidora Paskualenaren biloba Javier Biskarret gaztetxoak Gabon-kantu honen letra, erdal itzulpena eta guzti, oso era txukunean bidalia zigun, Josefak iradoki bezala. Gaztetxoaren gutuna bera ere, labur izatean, hona ekarri dugu osoki.

kuék, kebén eztágo... úrran bátre mútikorik; àski úrrun daudé mútiköak orái.

- *eta Errege-egunaren bezperan ere elkitzen dira?*

- Eta –¿ve? ¿ve? cómo *eta*... ¿lo que tiene de... de *eta* el vasco? ¿verdad que pa'cualquier cosa es *eta*? y la *ke* también ¿cuánto, verdad?, la *ke* mucho también¹⁰²– Errége-bezpéran? ez, ez, Natíbiz-záte (sic) egúnian solo; Errége-bezperán elkitzen zrán, ta... eztákit aurtén eztrénez elkiéren, zintzérriekin, sonátzen, báitzen lén... aziénda á niz kében! pues zintzèrri ándi, ta guziétarik. Ah! ándi náyago zién ezik txíkin, sònatú, ta fátén drá, mútikoak bíltzen drá ta fátén drá... tzintzèrri sonátuz... errí guzítik; ta ¡viva Reyes! òyu eitén die. Kóri eztá úskára, ¡viva Reyes!, *viva Reyes* érdara. Kòнке berzèrik zér?

- *eta orduan ere, zerbait ematen zen?*

- Éz-ez, egún kortán ez, etzrén fátén etxétarik, karríkatan, karríkaík solo, kárrikaik; ta kán baitagó depósitöa... ùran depósitöa? ta kandík aitzén baitá edo sénti baitá óngi... erriála, a lo mejor kára fátén drá ta... kán egòten drá bénga sóna! zintzèrriak eta ¡viva Reyes! ¡viva Reyes!...

Hona, orripeko oharrean esanik geratu den moduan, aipatu Gabonkantaren testua, bera aurkezten duen gutun laburrarekin batera. Euskarazko testuan akats tikiren bat konpondu ondoren –gaztelaniazko itzulpena ez dugu ukitu nahi izan guztiz zehatza ez izan arren–, hor doa kantua hitzez hitz eta, ustez, baita aski txukun ere:

“Ochagavía 16-2-72:

Muy señor mío: como le prometí, aunque con bastante retraso, le mando las canciones de Navidad. No sé si las entenderá, espero que sí. Ya recibimos la felicitación, muchas gracias. Con un cordial saludo se despide su afmo. servidor

Francisco Javier Viscarret
Saludos de la Amona”.

El estribillo dice así:

En vasco
Verbum caro factum est
Maria beti Birjiñe
Verbum caro factum est
Maria Birgiñanganik

En castellano
El verbo se hizo carne
De María siempre Virgen
El verbo se hizo carne
Por medio de María Virgen

¹⁰² *k*-herskariáz esan bide zuen hori, antza, protesí modura hala izenorde eta erakusleetan nola adberbioetan hain maiz agertzen denaz, alegia.

La letra de las estrofas es así:

En vasco	En castellano
Natibitate gabe ¹⁰³	La noche de Navidad
Ollarrak kantatu zuenean	Mientras cantan los gallos
Ama semea maiteri zaude ¹⁰⁴	La Madre está con su Hijo amado
Bi beso sanduen artean	Tendiéndolo en sus brazos santos
Joxe txatarrak berotzen	José está calentando los pañales
Maria tximuak edatzen	María tendiendo las fajas
Artetxo (?) artan ari emen ¹⁰⁵ tz[ir]en	Y al momento están
Seme on baten troxatzen	Fajando al hijo bueno
eta Jesukristoren bestitzen	Y vistiendo a Jesucristo
Kristo xin da mundura	Cristo ha venido al mundo
Gure reskatatzera	Para rescatarnos
Disponi giten kristioak	Preparémonos los cristianos
Jesukristoren adoratzera	Para adorar a Jesucristo
Beleneko portalea	En el portal de Belén
Portale famatua	Portal famoso
Non baitago sortrik	Allí ha nacido
Gure Salbatzalea	Nuestro Salvador
Orienteko erregeak	Los reyes de Oriente
Izarrak giaturik	Guiados por la estrella
Adoratu zuten Jesus	Adoran a Jesús
Jaungoiko eta gizon eginik	Dios hecho hombre
Etxe kontan bai ardo	En esta casa hay vino
Guk etxakin zomana ¹⁰⁶	Nosotros no sabemos cómo es
Dugun dugun txortaxkoa	Danos un traguico
Xakiteko zomana ¹⁰⁷	Para que veamos de qué clase es
Natibitate gaba	La noche de Navidad
Zeruek iriki zuten	Los cielos se abrieron
Etxe kontakto etxeandria	Que la dueña de esta casa
Kan salba ledi. Amen.	Se salve en ellos. Amén.

¹⁰³ Honen aurretik eta bi lerrotan ezarria izateko neurrian, sarrerako itxurako hasiera hau eman zion kantuari, 1992an, *Sastre* etxeko Basilio Urrutia jaunak (83 urte): *Kristo sortzen dozu* (sic) *gaur, alegra giten guziok gaur*, handik urte gutxira, 1998an, Josefaren anaia Pedro Juanek ere horren antzeko hasiera eman ziola *A Mariá!* batekin –‘Ave María’, antza– abiatu ondoren: *Kristo sortren duzu gaur, alegra giten guziok gaur* (bis); *Berrun karrun natuse, Maria beti Berjine*. 2003ko otsailean, azkenik, Pedro Juanen alaba Maria Josefak eta honen iloba Iñakik bidalita, gure egunotan erabiltzen den kantuaren bertsoa aztertutik, ez dugu hona ekarri dugunarekiko diferentzia nabarmenik ikusi; ez dugu, beraz, aipatuko.

¹⁰⁴ Lerro hau nahasi samarra iruditzen zaigu; ‘Amak seme maitea zuen’ edo ‘zauki(e)n’, edo antzeko zerbait, izan ote liteke, agian?

¹⁰⁵ *emen* hori ‘omen’ da, gure ustez, bokal-asimilazioa tarteko, Orontzeko Severo Azkoiti jaunaren ahotan ere bahin baino gehiagotan aditu duguna.

¹⁰⁶ Gazteleraz ‘Nosotros no sabemos a cada cuánto (nos toca, o nos corresponde)’, ‘Echemos, echemos un traguico’, ‘Para que sepamos a cada cuánto’ hobeki geratzen da, gure ustez.

¹⁰⁷ Bertso hau, baina, honela kantatu zuen arestian aipatu Basilio Urrutiak: *Etxe kontan bai ardo / eztagiku zomana / egotzax, egotzazu txorta bat / xakitzeko zomana*.

Kantu honen aipamen soiletik abiaturik, 1985ean, Auritzen eta oso euskara gutxi baizik ez zekien Sebastián Mikeleiz¹⁰⁸ otsagiarraren ahotik, honako lekukotasuna bildu genuen:

“Berrus karrun natuse... Kristo xin da mundura... gure reskatatzera... la canción que cantábamos los pastores, en la Nochebuena, en todos los portales de las casas. Y llamábamos a la puerta y ‘A Marián!’... y... era muy bonito. Uno, ya, empezaba a entonar la canción y luego entonaban todos. Pero, yo, estoy seguro que me acordaré; cuando no quiera me acordaré, pero cualquier día la recuerdo toda... Berrus karrun natuse, Maria Berjinaanganik [bitan], Kristo xin da mundura, gure reskatatzera... Van... ocho pastores, con sus makilas, grandes, vestidos de espalderos... y eso sí que se sigue cantando, e? eso se canta en la Nochebuena, pero en euskera”.

Ihauteritako giroa

- *Ihauteriak badakia orrek zer diren?*
- Nolá?
- *ihauteriak edo ‘karnabalak’...*
- Aah! kàrnabálak? ta kárnabálak núla déitzen dra?... ník béti kárnabálak aitu dút keben, uskàrará... eré, kárnabalak¹⁰⁹.
- *lengo denboretan egiten zen...*
- Bai, lengo dènbretán eíten zen bàia oráí etzén, (zuzenduz:) eztá ere egíten.
- *zer egiten zen orduan?*
- Ordúan? lástrer! (sic), láster karrìketarík! eta géro, artsían fàten zrén...
- *ez, ez, ez... goizetik bear du asi...*
- Ah! goizétik? goizétik etzién ásten, eztrén, (zuzenduz:) etzién astén bázkaldu artio, ya... á(r)tsaldeán asten zrén, béztitzen zrén, esértzen zrén... trás-te¹¹⁰ zar batzúk, ta... dísfrazaus, se llamaba ‘disfrazaus’...
- *mozorraturik edo?*
- Kláro! pues eso.
- *‘mozorro’ erraten dea kemen?*
- Mòzorro eztá erratén, kében... béztitrik, toríko béztitrik, tóriko, tóriko¹¹¹, béztitrik; kònke kála, pues ebíltzen zrén kortán... lásterkatzén! bátzur...

¹⁰⁸ Gizon hau 1983 urtean zendu Aingeru Irigaray euskaltzainaren lehengusina María Josefa Irigarai auriztarraren senarra zen.

¹⁰⁹ Geroxeago, ordea, *iotre* emango du.

¹¹⁰ Iribarrenek zera dio: TRASTE. Trasto, cacharro, objeto inservible. [V. de Roncal]. Azkuek ez dakar hitz hau, baina bai **Trasteria** (BN, Sal.), harapos, *guenilles* dela zehaztuz. Azken adiera hau hobeiki uztartzen da, gure ustez, Josefak adierazi irudiarekin. 2003ko ikustaldian ‘traste’ hitzaz galdekaturik zera esan digu Pedro Juanek: *pantalón erdi... erdi zilatrik eta ya... zar! zar.*

¹¹¹ Honen aurreko saioan aipatu genuen hitz honi buruzko Azkueren ekarpena: **Toriko** (BN-s), careta, *charrette à bras*. Duela urte gutxi Antonia Gartzia esparztarra honela mintzatu zitzaion Aitor Aranari, honek hartaz galdetu zionean: “*Toriko beztitzen zen emazte, eta aur guztiek ‘to-to, Toriko, to [erraten zien], ta faten zen laisterka palo batekin gibletik, baia ez zien xotzen*” (Zaraitzuko hiztegia), eta Pedro Juan Zokok, iragan 2003. urtean, 1998an ere gai honixe buruz mintzatu ginela oroitu ez-eta, hitz berataz galdetu genionean honela erantzun zuen: *Pues un toriko pues... mítikuak e... lásterkátzen... tzuén, tòrikuék lásterkátzen tzuén... múttikuer (...). Pues ézpel batékin edo... zernáiden gáuzarekin; jenerálmente ézpel batekin. [Torikoa] máskara da, máskara dá ta kán, ta bát, a lo mejor eta, bétártea pin-tátrik eta kóri báí.*

berzëán, néxkatuák eta... guziák, lásterkatu zién, iguál ezpel zár batekin, ta kála. Eeh! bàia orai yá ez, e?

- *eta gaxtetan, nor ebiltzen zen kola? mutilak edo...?*

- ¡Hombre! gizón, gizón... gizóna yá ez, gáztiak, gáztiak... eta mútiköak...

- *neskak ez?*

- Néxkak ez, néxkak etzrén beztítzen kében, sékula.

- *eta zer arropa beztitzzen zien?*

- Eeh! pues arrépatzen ziéna etxetan; tráste zár, e? tráste ón ez... ez, bueno, a lo mejor len, léngó, tráste... pollitágo esértzen zen, baia géro? zàrratrakeriak¹¹² láster éiteko kor, kóitan, náda-mas, déus bagé; lastér ta lastérka, èzpel¹¹³ zár batekin...

- *bai, atorra zár batekin edo...*

- Bai, tráste zár.

- *eta sonbrerorik edo...?*

- Ta sonbréro, ta a lo mejor... gitarra zár bat edo artzén zien edo kála! trásto, trásto zár.

- *uskaraz kantatzen zien?*

- Ez, ez, ez, ez... uskáráz éz, kárnabalétan ez, iótre¹¹⁴... úskaraz. Ni... gázte nintzanéan ezpaizien kantátzen batre uskáráz! kében? batre uskáráz! géro asi dá, úskarará, bàia lén? elé errán bai baia kánta batre, kánta batre, etzién kantátzen¹¹⁵ uskáráz.

- *eta kala ebili ondorean abari bat edo, egiten zena?*

- Eh! pues abária eiten zién lén, baia orái ya eztrá, eztrá elkítzen eskátzra ta ez déus ere, yá eztá kárnabálerik kében, batre, eztá... zelébratzen kárnabál¹¹⁶.

- *eta etxetan, zerbait ematen zaben, agian?*

- Ah! pues etxétra igàten zrén, goití, kónke bëár zen emán, arróltze edo txíztorr edo... abária eín zezaén. Pues bai, kóstunbreà, bàëa yá fan drá guziák; bueno, gérlan... gérlan ya bukàtu zen kóri, ta géro eztá itzúli kóna yá, yá eztá itzúli kárnabála batre.

Prozesioak eta San Juan eguneko erritoak

- *Korpus Kristi eguneko prozesioa, izaundu dua?*

- Prozesiónëa? (gurea zuzenduz:) prozesioa! eúskaraz eztá prozesioa? posiblë bai. Pues kóla egíten dá, bai, aurtén ere egín zen, bai, bai; t'esértzen dié áltar bát, anítz... éo... áltar bat, nóla déitzen da uskáráz?

- *'aldare' edo?*

¹¹² Hitz hau saio hauetako '(3 - Eaurta: bukaera)' izenburukoaren baitan, 8-01-b zk.ko adibide batean ageri dela oroitarazten dugu. Azkuek, hitz honekin hertsiki hartuta, zera dio: **Zarratrako** (AN-b, BN-s, R), harapieto: *guenilleux, vêtu de haillons*.

¹¹³ Azkue: **Ezpel**: 4º (BN-s, R), escoba, en general: *balai, en général*. Pedro Juanek ere (2003) berdin dio: *'escobari ezpela, eso es del verdadero nombre de vasco*. Jakina denez, *ezpel* gazt. 'boj' ere bada.

¹¹⁴ Espartzan, berriz, *iote* aditu dugu, Mitxelenaren *Notas fonológicas...* delakoan 'yote' agertzen dela.

¹¹⁵ *kantátzren* aditzen dela iruditzen zaigu.

¹¹⁶ Josefá honen anaia Pedro Juanek, baina, 1998an, *oráño eiten die bai, kóri ére bai* esan zigun. ihauteriari buruzko bere oroitzapenak gogora ekartzean.

- Áldáre bat, aldáre bát esèrtzen dié kan, ètse batèán, ètse batéan... etsé altzinián! fátxadàn, pues ániz pol(l)ít eta kán pues... inzènsatzén die eta... Sántisimöá ermàten dié kor, egún kortan.

- *eta apezak nola faten dra, palio baten pean edo?*

- Bai! pálioá, pálioá bádu, bai. Eztú ánitiz... urté pálioá ègin ziéla bérri; dá májo.

- *nola erraten da? 'palioaren azpian?' 'palio pean?' edo nola?*

- Pálio peán! pálio péan kebén!

- *eta kurritzen die erri guzia?*

- Bai, bai, bai, érri guziá, elkítzen drá elizatík eta emáten dié buéltzará (sic) elizalártio otra vez, bérriz.

- *nondik ematen die buelta?*

- Eh! pues kára faten drá, bèrre aldialá, ta géro xiten drá karrèteratík, ez-táki' ní... ez níz fáten guré prozesioá (sic); fáten drén oté frònton zàrréalá? édo... édo karrèteratik igáten drén, eztákit nóra baèa bértze álde kórtra, Urrútira edo... báita aldárèa esèrtzen dien lékuan¹¹⁷, korr é xiten drá.

- *eta egozten dea zerbait lurreala, Santisimoa igaretzen den karriketana?*

- Ah! kóri yá-ya-ya... len, múxu emàten guén, (zuzenduz:) ginuén, lù-rrialára, Sántisimöá igaretzen zenían, baia órai yá fán tra gàuza guziák.

- *zombait erritan egozten da belar, edo xunko, edo... alfonbra gisa; kemen ez?*

- Ez, kében ez; zér nai du errán oté? eztákit zer nài dun errán; kórien eiten dá, a lo mejor Santa Krúz égunián baitá... màyatván, irúgarren egúna, Santa Krúz, bai(n)a yá eztrá elkítzen. Bàdaudé, èrri guzitík, krútze... eserík, parétetan. Katórze... amaláur¹¹⁸... krútzèak daudé, paréte¹¹⁹... errí guzitík, eta lén pues, írur estázioetan, "Jesús cayó, tercera vez...", ¿entonces se besaba el suelo...! eta géro pues altzína ta, estázioa bukàtu artió! amaláur estázio baitrá, pues... baya yá éztra eitén, yá bátrel ya, guziá... kánbiatu da. Aurtén, krutzé bat kór, úrr(s)an, kèbendík?... eztákiéd, Nátibitáte zéñez edo... Bázkuetan edo eztákinat¹²⁰, noiz zén? gèndu zién eta erágui zién kórta, karríkala; zér gáizki eiten záben kurútzèak? ¡ay... qué judíos, más grandes! Conque ya nada, ni krúzes... ni biakrúzis, ya nada. Las krúzes sí, ya están, pero yo creo que...

- *erran, erran, erran uskaraz...*

- Uskáráz? bai, ta zér? (barrez) ta ezpádu azèrtatzén? euskáráz?

- *berze gauza; San Juan egunean zerbait egiten zen kemen?*

- Ez, San Juán egunían... pues dá pátronoá, erríko patroná da egún korí, San Juán Ebanjelísta. Bayá, bàia yá... bueno! pues fésta guárdatzén da, e? festá guárdatzen dá, Bázko egunèán ogèitabórza; ogèitaséi pues dá... erdián eta ogèitazápi báita San Juán, pues guárdatzen da fésta kében éré.

¹¹⁷ Ez da ziurra, *liguan* edo aditzen ote den iruditzen baitzaigu.

¹¹⁸ *amaláuz* antzeko zerbait aditu uste dugu, *amalaur(s)* baten bitartez horretara iritsia, agian.

¹¹⁹ *parete* hori 'pareta', 'horma' da; Izaban eta Uztarrozen ere erabiltzen zen, besteak beste haurtxoak magalean hartu eta, kulunkatu bitartean, erdi errezitatu erdi kantatu egiten zitzairen 'Mirrix marrax' izeneko kantinela baten baitan, non, zati batek honela dioen: *non dago ene partia / parete xilo artian*.

¹²⁰ Josefak, gurekiko harremanean oro har 'duke'eko tratamendua –berorikakoa, alegia– erabili bazuen ere, kasu honetan nokako era hau erabili zuen.

- (*San Juan ebanjelariaren eguna horretarako aproposa ez deka ohargabeen:*) *egiten dea surik edo? 'hoguerarik edo?*
- Ez, ez... ez, ez, kében eztá...
- *erri batzurretan bai, zombait erritan bai...*
- ¡Hombre! pues, bàya... Sán Juan kòri dá? idúri tzaidá ení, delá... gárragarzároko (sic)... Sán Juan, eztiá? ogèitaláurgarrena; kúra, kúra dá sú eiten diéna posíble, bàia kebéngöa dá San Juán...
- *ebanjelista?*
- Bígarrren àbendöál
- *bai, 'diciembre'...*
- Diciembre; claro, que muchos meses también son distintos en... en un vasco y en otro.
- *baia nik galdegin nai nakon aber garagarzoroko San Juan egunaren bezperan suak egiten zirenez...*
- Kében déus e, kében déus e, bátre; órai fésta egíten dá errégian... sándua; bueno, fésta dá bàia jénte... jénde méndiköák eztú guardátzen fésta, e? ègun kóri. Ta bèrze gisán etzén fésta eré, Sán Juan egúna kében... òrai artió, ta zé ta déus eíten kében, pues trabàjatzen dá... bérze egúnen gisá!
- *eta San Juan egunean gazteak ez dira saunsten ugaldeala zangoen garbitzera?*
- Aaah! kóri? kóri dá... zánguen xàutzra dá San Juán... garágarzárököa dá, eztá... eztá oráiküa, úra dá. Len, se conoce que... xàiki tá fàten zrén zánguen... zánguen xàutzra ugáldiala, baëa ník eztút izàundu kóri, ez, aitú bai bàia izàundu ez. Len... badáki zér iten gínuen? eztákiéd nóla, nóla deítzen dén... sa(b)úco... sabúco deítzen dá erdárax...
- *'sanjualili'¹²¹ edo?*
- No, ez... bueno, pues líli dá, pues... fàten gíntzan, igúzkia èlki bagé, San Juán... la flor del sa(b)úco, a buscar la flor del sabúco íbamos pa... pa'l dolor de muelas, pa'l flemón, pa nó se qué; pero yo de otra ceremonia no me acuerdo.
- *eta zertarako, zertako biltzen zen?*
- Pues... ník uste dút flemónandàko, flemónandàko, bápore; egózten zién brásetrà... lòre kúrak, eta elkítzen zuen ké ta, elbítzen... álgodóna enpápa...-tzén ginuen, bàpor kártan, eh! pues, déus etzén izanén baia yá-ya... baia kóstunbre korí ginuén. Bàia bérze... gisán... déus ere, San Juán egunéan, kében, eta órai ézta... flóre edo... lòre bíltzra ere bátre fatén, bátre! óoorai yá bátre!
- *eta nola erraten zaio, 'lore' edo 'lili'?*
- Eztákid! líli ere báí, baëa lòre, lòre... pues flóriak lòre drá, eta gáuza... txukátzen¹²² drenák, ¿esó? lòre, erràten dabád; líli drá... flóriak, baia lòre dá... pues gáuza... txukátzen drenák yá, azitáko ta kór... ta kalá! klaró, bai.

¹²¹ Izabar batengandik ikasitako hitza erabili genuen, baitezpadako kasurako, baina, ikusten denez, Josefak ez zuen ezagutzen. *Un vocabulario...*-n, dena den, 'samuka' aurkitu dugu Aezkoa-Zaraitzurako, eta 'chuchika' (sic) Erronkarirako.

¹²² 'Idortzen', 'lehortzen', 'eihartzen'..., alegia.

Dotrinan ikasitakoak eta garai bateko apaiz euskaldunak

- *Orrek badakia 'aitagurea' uskaraz?*

- Éne manèrarík bádakit¹²³: Áita guréa, zéruetan zaudéna, sántifíka bédí zúr'izèna, xín bekígu zúre réinöa, égin bédí zúre borondátea zéruan bezàla lúrrèan eré. Zúk egúzu gúre egunorózko ógia, eta bárka dàzaizkúzu gúre zórrak, kála nòla gú(k), parkátzen bàitaztégu... gúre zorduiéner¹²⁴, ta ez gítza-zúla tentòazioán (sic) erórtzra utz¹²⁵, bàizik zúk libra gáitzázu gáiz guziétarik Amén.

- *ah! ongi eman du, e? pollit, erran du anitz ongi...*

- Pólit, eztiá? déla? ník erràten dút... ánitz áldiz, e? iguál erdáraz ta erràn biarrèan e... erràten dút úskaráz; gála, e? ta... abémariak (sic) ere badákit, e? abér: Jangóiköök sàlba zitzála María gráziaz bétea, Jáuna díózu zurékin ta bènedikátu ziráde màzte guztien ártean, eta bèredikátu dúzu zúre sabeléko frú-tua Jesus. Sánta María Jaungóiköaren Áma, zúk otòiz egízu gúre bekatàrien-gátik, órai eta gúre iltzeráko órduan, Ámen.

- *eta zer berze? Gloria...?*

- Ez, ez... Glória Aitári, Sémeári ta Esprítu Sanduari; órai eta gúre iltzeráko órduan, Amén. (...) Pues kála da! kála da...

- *eta berze oraziorik? kredo edo... ez?*

- Éz-ez-ez-ez, eztákit, eztákit déusetaz. Eztákit, eztákit krédoa; a lo mejor erakùtsi záukien baia, ezpáitugu erràn pues átz zaiku.

- *eta berze orazioren bat?*

- Ez, bátre; kónsatzra, kónsatzra fàten gíntzan (...) - Áita konfésorèa: bá-dixu ilábete bát enizála konfèsàtu; kunplítu nixún penítenziara, formàtu xút dólora... dólora ta própositoa, ta arrépentitrik nóre bekàtu gúziez xíten nixú konfésatzra. Eta mandámentuák báda...-dazkít, ezpáda... ezpáda... dáiz-ta¹²⁶ atzí... (zuzenduz:) atzé, átze!

- *erran, erran bitza¹²⁷ guziak...*

- Lèmezikuá, Jaungóiköa adòra ta onés zagúla gàuza guzién gañetik.

Bìgarrená, jurámentu banurík egín eztézagula.

Irúgarrená, séak eta igandeák bé(e)ra'zkgíula.

Láugarrená áita t'amá, ta gúre beño zarràgoköák onrà'zkgíula.

Bósgarrená, iór il eztézagula.

Séigarrená, lujúriazko bekatuán erór ez(e)kitéla.

Zázipigarréna, ión déus ebáts eztézagula.

¹²³ 'aitagurea' hau Otsagiko dotrinan ageri denaren oso antzekoa da.

¹²⁴ Otsagiko dotrinan, Zaraitzuko beste inon -ez dotrinetan ez gainerako materialetan- bildu ez diren 'nor-nork' saileko pluraleko hirugarren pertsonekin zerikusia duten adizki batzuk aurkitzen dira, tartean *i* bat daramatenak: *duie* [= 'dute', ohiki *die*-hau, gainera, egoera desberdinetan dagoela-], *guituiener* eta *duia* [= 'gaituztenei' eta 'dute + a' hurrenez hurren] eta, azkenik, ohar honen zio den *zorduiener* hori bera, zeina, gainera, lehenago aipatu Julia de Carlos andereari ere berdin-berdin bildu bai-kenion. Otsagin bildu sermoi baten barruan, gainera, *elquibaizuyen* eta *ecusibaizuyen* moduko aditzak ikusi ditugu, *ezquituen* gisako adibide bat tartean baldin badago ere (J. M. Satrustegiren *Euskal testu zaharrak*, 166-7 or.).

¹²⁵ Otoitzaren zati hau, arestian aipatu *Xinxuan* etxeko Julia de Carlos andereak honela eman zuen: *eta ez gítzatzúla eúz tentázioan erórtzra*.

¹²⁶ 'zaizta' itxaron zitekeen, itxura osoz, baia *dáizta* aditu uste dugu.

¹²⁷ Bonaparteren *Études...* delakoa ments da adizki honi dagokionez; erronkarieraz, ordea -Bidakozeko erronkarieraz, zehazki- *betza* agertzen da.

Zòrtzigarrená, fálsò tèsimoniorík erátzi (d)éztezagúla, gézurrik érran eta murmúra e'ez.

Bedrátzigarréna, bertzén gízona, bertzén èmaztiá deséa ézt-, étzagula.

Amárgarrená, bertzèn aziendák deséa e'zkigúla¹²⁸.

Amár mandamèntu... kuék enzérratzen dirá bidátan: Jáungoikoa adòra ta onés gàuza guzién gáñetik eta, guòren prójimöa guòren búrua bezala.

- (*harridura-aurpegia erakutsi bide genuen hori guztia hain era garbian entzunik; hark orduan:*)

- ¿No sabía eso? (farrez lehertzen) ¿los mandamientos no sabía? pues nos enseñaron a confesar y pa (...) mándamentuak zirén kònsatzekó! fáta gintzán mandámentu guzietán, kláro! ániztétán ez gínuen berkaturík (sic) baia, bàia yá asi nitzán mizítarik (?).

- *orduan, orren aurtzaroan edo 'aurzutuan' edo... 'en su niñez', nola erraten da?*

- Éne áurzutuán, áurzutuan...

- ... *uskaraz konfesatzen zen?*

- Ah, pues... fáten grénean¹²⁹; báginuén... ápez bát (e)úskaldun, eta kárek erákutsi zaukién pues... pàdrenuéstroa eta... kònsátzra ta guziáa... kóri guzia; eta... kúra... géro il báitzen fíte, bueno, ta béttze bát baràtu zén, errìko zén, kúra, ta... kárek eré... kònsatzen zuén úskaraz, kárek; nài baginuén úskaraz iguál, ta kònsatu nintzán ániz-ániz ni uskaráz! bai...

Hona berriro, oraingo gai honi dagokionez ere, lehen aipatu Sebastián Mikeleiz otsagiarrak emaniko zehaztasun interesgarriak:

“... allí se murieron, fueron y se murieron, a una y a dos, el cura chiquito; el otro era más alto y... La cosa es que, fueron maravillosos, aquellos, no sé si habrá habido mejores sacerdotes... que-que aquellos. Bueno, y daban el catecismo, a las chicas de las casas labradoras, porque entonces, pues que te se hacía un poco de... ¿cómo se llama esto de...? no me sale, ¿racismo? no es precisamente racismo, pero las chicas que eran de las casas labradoras, iban vestiditas con su manteleta¹³⁰ y su falda, aún la primera comunicación (sic) la hacían, con una falda como las llevan ahora las mayores, toda de pliegues, hasta el suelo, con su manteleta, y esas hacían todas, la comunión, y el catecismo lo aprendían en euskera, y las hijas de los señoritos, esas la hacían en erdera todo. Por eso te digo que esa Joxefa [Josefa Zoko hau, hain zuzen], era [de] una casa labradora de las... más... labradora, ¿verdad? y esa pudo aprender muy bien con el... con el cura ese, el... todo el catecismo, porque mi hermana Florencia iba al catecismo de euskera también, porque Florencia hizo también la primera comunión con un trajecito de esos... Después, yo me acuerdo muy bien, en... la gente labradora, iba, pues... los domingos –allí hay mucho caserío; no caserío, bordas– bajan por la noche a casa, pero... a la mañana siguiente tienen que meter los animales y todo allí, y la misa primera, que se solía hacer en el verano, a las... cuatro y media o así y en el invierno a las...

¹²⁸ Zerrenda hau ere ongi samar uztartzen da 1834ko Otsagiko dotrinan agertzen denarekin, bien arteko diferentziak, izan ere, urriak baitira.

¹²⁹ 'gi(n)tzanean' itxaron beharko zen, antza, iraganaldiko denboretaz ari zenez.

¹³⁰ Hona, hitz honi buruz, Mª Carmen Lópezek eta Inmaculada Avilak idatzirik, *Etnografía de Navarra 1.5*-ean irakur daitekeena: 'Especie de esclavina grande, con puntas largas por delante, a manera de chal, que usaban las mujeres como abrigo o como adorno. Las había de varias hechuras'.

siete y media o las siete, ¡aquellas siempre en euskera la hacían!... y subían... al púlpito el cura, un cura de Ochagavía...”.

Zurezko goilaregintza

- *eta artzaiek, egiten zien goilare? ezpelez eta kola?*

- Ah! ánitzen egiten zien.

- *bai? orrek ikusi du?*

- ¡Hombre! pues ikusi... zerbait ikusi nuén; pues lénik egiten zién, ník úste... dút, zrén úrrutxetz¹³¹, ez?

- *ez dut uste...*

- Etrréna urrutxetz izánen? posible záigu urrutxetz. Eta, lénik présta, màterialía ta géro pues... dóblatzen ztién, bústi, úran... ta dóblatzen zién ta kuérdaz (sic) batéz lötzen zuén moldá tzedi-... moldá tzedien, móldia ár zezan, e? ta kála eiten zín... kòllariák, tzintzèrriendakó.

- *(gaizki ulertze bat izan zer hor; gure galderako ‘goilare’ horiek ez zituen Josefak gaztelerazko ‘cucharatzat hartu, ‘collaratzat edo, agian, ‘collarón’tzat baidzik; galdera errepikatu genuen:)* ‘kutxarak’ ere egiten ziren?

- Ah, kutxáarak kebén etzién eíten, e? baia ník... áitu nuén eíten, kében, Biguézal, Biguézalen zrén kutxaréro kási guziák, ta xíten zrén, kében baitagó aánitz ézpel, pues kóna ezpélan bilá... kutxára eíteko; kònke... ník enuén ikúsi baia eíten zien, bai, kutxádra, (zuzenduz:) kutxárea. Kutxárea eta Biguézalékó(k), se conoce que zrén jénde póbre, carbón o... ikátz ánitzen, bai, ikátz; ástu (sic) batzúrekín ikátz... kárgak, emázte batzúk, ¡póbrachas!, gú póbre eta kúrak yago... fátzen zrén pues de arrieras... eztákit nóra, nõralartió, iguál Iruñalártio ermázten (sic) ztién kála... kárga kúrak, ikáz-kárga kúrak, e? eta kutxaréroak gèldi tzrén... Bíguezáleko. Kárbónérok eta kútxarérók zrén Bíguezalékó. Régularíki orái... bízi drá... ánitzen óngi; oyán ániz badiéla ta án itzékítzen¹³² diéla... baia lén poóbre bízi zren... ániz pobre.

- *aditu dut artzai batzuek, kutxaran, zombait dibujo egiten ziela gamin-taren puntarekin; orrek ez du ikusi?*

- Ní ez, ník eztút ikusi baia... bàia ízan déike, bai, egín tzaen; etzién éginén... gàu¿ándiak, bayá, bayá... tal como márka bát eta (...) bàia eztákit.

Hildakoen oroitzapenekin loturiko ohiturak

- *kemen, elizan, izaten dira ‘fuesak’ edo, deitzen direnak?*

- Óbiak... ‘fuesas’ es en castellano; óbiak en vasco. Bazén... len, baia órai éztra bat-, bátre kàso itén esèri baidrá... bánkoak. Orái esértzen drá kára... bakótza berá... éltzen dén lékuan; yá eztrá lékurik, lén óbiak dèitzen zrén.

- *eta len zer egiten zen, zer zen kostunbrea?*

- Pues bėti fánen, bėti fátzen gintzán léku berialá, gúre obiála... erràten ginuén, bàia órai yá ez, bàia... eztá obirik.

- *esertzen zena kandela edo zerbait, ilendako edo...?*

¹³¹ Azkue: **Urrutz**: 1º (BN-s, R-bid), avellano, *noisetier*.

¹³² Azkuek **Itxuki** dakar: 1º (BN-s), tener, *avoir*. Esanahi bereko hitz baten aurrean gaudela iruditzen záigu, Josefá honexek, behin baino gehiagotan, ‘iduki’ erabili baldin bazuen ere. Orontzen, bestalde, ‘etxoki’ bildu dugu.

- Ìl(l)endáko? pues... aártzagi!... ár(t)zagi... bát¹³³.

- *artzagi?*

- Bai, ár(t)zagi, bádírála bélara beño... méago baitá ártzagiá, pues kóri... esèrtzen zén bíztrik, ta kán idùkitzen zén, méza guzián, bíztrik arzagiá.

- *eta kanposanduala, 'zementerioala', noiz faten da? sandu guzien egunean?*

- Korrá? ah, pues... kórra... bai, Domésandorio, Domésandório se llama el día de los santos, Domésandório egúnian... fâten dá yaguéna, bueno, náí denián¹³⁴ baia... Domésandório egúnian yaguéna, fâten da, jénde guziá fâten dá, érri guziá, Domésandório egúnian.

- *zerbait berezi egiten da? zerbait espezial?*

- Érrézá! méza ematen dié orai; lén etzién méza emâten, respónso sólo baia orái emâten dié méza, méza bát artsaldián emâten dié ta, fâten dá érri guziá, méza... bákizú, errézatrá, klaró. Kóri àlde guziétan eginén die ¿no? ez? bai, kláro, érri guziétan.

Ijito, buhame edo kinkailero eta txorimaloez zerbait

- *kemen xitoak eta, ebiltzen dira?*

- (...) oraúnëan erran zín bázegolá, kuébara betérik zególa xítoz!... je! pé-ko érri kortan, bádagó kuèba bát...

- *zer erritan?*

- Ezkározén, lén xítoz betérik ta eóten tzen; géro... lastérkaztu (sic) ztién, kórtik, eta eztrá egón... áníz dénbraz, eta órai berríz zaudéla errâten dié; or(r)ágúnëan errâten zién, pátakandáko se conoce xín dra, ta... béterik zególa kuébara xítoz.

- *eta zer egiten die kor?*

- Aaah! árrepá! árrepa al badoké (barrez), eta éska, éska ere báí... ta kálaik, kála; trábjá gúti, e? trábjá... xítóér ez tzáe gustátzen trabájtazian, ez, gúti! Errâten dié báetz baia dá gézurrá; naiágo dié... érdi xanik égon, eta... ébats eta (...). Ebáts eta... erdí xaník egón eta kála, igàretzen tié dénbrak xítuek; pues báí...

- *eta nola faten? garbi ebiltzen direa?*

- Eh... guziétarík! bai, bádra, aníz badrá fâten bairá garbí, bèrze batzúk ez; baia xítóa béti izáun... izáun...-drik da. Bádie bére... bére gáuzara xítóak; izáuntzen dá, kòнке... señál que baitié, klaró... ezpálie deus é, ez zírân izaundrík.

- *eta kinkaileruak ere xiten dira kona?*

- Bai, kinkalléruak bai; bah, orái... orái gútiago, e? lén xíten zrén múle-rekín ta... áski gáuzarekín, karríketarik, baia orái, bueno, orágunean bélz-baratxúri, eràgui tzien, eta egún ber izán da frútoa ta arduntán¹³⁵, pues kinkailero drá kóek eré, klaró, xíten drá... Érribratík etá, eràugitzrá, kòнке kinkailéro gísa drá, kláro... bai.

¹³³ Azkuek zera dio: **Argizagi**: 2º (BN, Sal, S), cera, *cire*. Josefak hitzaren laburbilketa zerabilen, argiro ikusten denez.

¹³⁴ *genián* aditzen da, gure irudiko.

¹³⁵ Azkueren hiztegian honako hau dakusagu: **Ardun**: 1º (R-uzt), al alcance de la mano: *à portée de la main, sous la main*. Dirudienez hitz hau zaraitzuartzat jo daiteke gisa berean ere.

- *eta hungarorik edo... artz batekin edo? 'artz' badakia orrek zer den? 'oso'...*

- Bai, bai... *ósoa*; ègon zrén, eztú... [denbra?] anitz egon zrèla, kómedia bátzur, baia ník eníntzan egón, etxákin zér zien óte; a lo mejor izánen zién tzaákur, ta 'óso' ta gáuzá kuitarík. (...) Pues, klaró... eztákit zér eráguitzen... zien oté.

- *eta kemen... nola erraten da? 'espantapájaros' koier, nola erraten zaie?*

- Ah! bai... bai, pues... ¿y cómo se dice eso? txórien... òsatzekó (sic), izànen dá, txóriak... los pájaros txóri se llaman aquí, en vasco...

- *baia 'los espantapájaros', nola izanen dra? kukak¹³⁶ edo...?*

- Los espantapájaros ¿cómo será?... lótsatzekó, pues lótsatzekó, txórien lótsatzekó será... claro, lotsá es espantar y txóri... el pájaro, pues txórien lòtsatzekó¹³⁷.

- *eta lotsatzen dira?*

- Bai, náí diénian... náí diénian; náí diénian ezkàpatzen drá ta náí dienián... barátzen drá... espántajöan gáñan (barrez). Eíten dié nai dién guziá.

PEDRO JUAN ZOKO (*Mañulanda* bere etxean, 1998)

Trashumantzia; artzaintzaren inguruko gorabeherak

- *Noiz elkitzen zintzaen ardiekin neguko larretara eramateko?*

- Pues... de aquí salíamos el 18 de... de septiembre para llegar allá a San Miguel.

- *'elkitzen gintzan' erraten dea?*

- Erkìtzen¹³⁸ gitzán, kèmendík bai baia... nóiz zen? úrrëan, emezórtzigarrënëan, ta kebéndik fàten gitzán... Bárdiala; eta kán ígare...-tzen gitzán ílabate bát edo kála, eta kándik, fàten gitzán geró, kórralizét(ɾ)á erràten ta, kàla... kála erràten zén, négua... ígaretzen... gínuen lékuan.

- *nola erran duzu? zer lekutara?*

- Zér lèkutará? pues gú juàten¹³⁹ gitzán Huéscara; bai, Tardiénta (...) kára fàten gintzan. Ta kán ígàretzen ginuén... négua ta... bèdatseá, eta... máètzan finaléá, itzùltzen gitzuén kóna berriz. Ta kében ígàretzen ginuén údara, ta géro berriz, e... abénduan pues berriz kára; kála zén gùre bizía.

- *eta zoin oronetan elkitzen zintzaen? goizean? arratsaldean?*

- Góizian, bai, góizëan, bai-bai; keméndik pues e... argía xíten den-, (zuzenduz:) zenían, ya, beriála, zázpietan edo kalá, pues yoáten gitzán, ya...

¹³⁶ Hitz hau, inoiz Fidela Bernat uztarroztarraren ahotik entzunda, Josefari aipatu genion oraingoan, zaraitzuerazkoa ez ezagutzean eta Otsagin ere ezaguna izan zitekeen balizko kasurako, ezezko emaitzarekin baina. Azkueren hiztegian zera ikusten dugu: **Kuku**: 6º (BN-gar-s), espantajo de pájaros, *épouvantail d'oiseaux*. Bitxi dirudi, dena den, Josefak 'kukak' aditu eta 'kuku' hitza burura ez etortzeak.

¹³⁷ Ekialdeko mintzamolde hauetan, gauza jakina denez, 'lotsa' ez da gazt. 'vergüenza', 'miedo' baizik. Azkuek ere honela dakar: 2º (BN, L, R, S), miedo, *peur*.

¹³⁸ Zaraitzueraz, ohiki, 'elkitzen' aditzen bada ere, kasu honetan dugunak erronkaria oroitarazten du, Izaban-Uztarrozen, bederen, 'erkitan' izango bazen ere.

¹³⁹ XX. mendearen azken hogeita bost urteetan ibar honetan elkarrizketatu euskal hiztunen artean nekez ikusi dugu, Pedro Juan jaunaz landara, 'fan' ohiko aditzaz gainera 'fuan', 'juan', 'jun' eta 'yonan' gisako aldaerak erabili dituen lagunik.

gáinbera. Eta kebéndik ebiltzen fâten gitzán¹⁴⁰ pues e... Tárdientarártio (...), bueno, anítz, pues... yoáten bá...-gíntza, baràtu gabé i(y)ón eré, bedrátzi egú(n), erà-eràbli gutzién¹⁴¹, keméndik fatéko Tardiéntara.

- *eta bide kortan guzian zoin erritarik igaretzen da?*

- Gèmendík, Nafàrrotík, elkìtzen gitzán Tzàragozáako pròbinziará, Èjéa, Èjea; Èjeán leméziko... érria. Géro Zuéra ere báí -Zàragozáko dá, kóri ere báí-, eta kándik yá pasàtzen gitzán Huéscara; Huéscara, an bazén Almudé-bar eta... géro Tárdienta, érrí koitarík, ta... ellégatzéko kára.

- *baia lenik, kemendik nora? Ezkarozera?*

- Eskàrozerá ta géro, pues Èspartzéra ta geró pues, yá kortík, Nàbaskoze-rá ta géro... Irúnberriá yá... arrépatzen. Eta Erúnberriarí (sic) e Áibarrén, eta gándik Càsará, (zuzenduz:) Casédara, eta kándik yá Zárrakaztelúra, ta kándik yá Bárdiala¹⁴². Eta géro, kándik élkítzekó pues, gáinbera fatekó Tárdientarátá, pues gíntzan pues e... Zàragozán pues, Èjea... eta géro yá, Èjéa ta Zuéra, erri bí koyek (...), erri... ándi báitra koyék. Eta geró ya, elkítzen gitzán Àlmudebár eta géro yá Tárdienta; kór erriák daudé... ániz berexí, bàita... èrrí ándi bàita kúra, ta géo igual dá méndi ánitz, mèndi andíak dirá erri koyék. Ta kán, pasàtzen gitzuén dénbrara, vamos, négu guziá ta... ta bédatsea ere báí, géro bedátsi dugù'uná¹⁴³, máyatzan àzkenéán edo kála. Kála zen gú-re bizía.

- *eta kan non egoten zintzaen? borda batean edo...?*

- Bórdan, bai, bai; gúk ermáten... gúntuen... xáteköa... èrritík, àsto batekín, baèa orduán àsto batekín ebiltzen baitá¹⁴⁴, eta kán, bórdan, géldi geríndan, (zuzenduz:) gíndáuden; bueno... juáten gitzán tzómait aáldiz erriála ére, tzómait ére... fésta ta... eta... án é badíren arìxkide zómait, ta... tzómait lagún bai, baia... kàsi guziák kan kórlëan, kórlean, vamos, bórdan.

- *kan baraturik, e?*

- Bai, bai, e'án eztá erráten bórda, pues, pues... bàizik kórlëa, kórlea¹⁴⁵.

- *ah, 'korlea', 'korraled'...*

- Kórralëa, bai, kála da, bai; pues kála zen gùre bízia... ta zér bear dugu egin? déus ere.

- *eta erraten duzu zazpi egun edo... bederatzi? bear zirela kara eltzeko?*

- Bederátzi, bederátzi, bederátzi egun; bai, bederátzia (sic) eún... bèar gínun e, faàtekó ta xìtekó igual; ta yá bear, bar gínun dénbrak nondík no(l)rá ta... bétí fâten gitzán kála, nóndik norá ta... kárartio.

- *eta zonbat lagun edo zonbat artzai fâten zintzaen?*

- Según... (t)zomáit aldíz yúntatzen gitzán bèrtze zomaitékin, bídian... laguntzéko, bàtzuk eta bèrre bátzuk ere báí, bàèa komúuu... jenerálménté

¹⁴⁰ *fân nitzan útziz* gisako esamoldea erabili zuen Liboriak behin, lehenago ikusi ahal izan denez; badirudi, gerundioa islatzeko, 'utziz', 'ebiliz' eta gisako erabilerak egokiagoak direla 'uzten', 'ebiltzen' eta ildo honetakoak baino.

¹⁴¹ 'gitzuen' adizki bitxiaren metatesia dirudi.

¹⁴² Nicolás Elarre espartzatarrak, baina, *zaraitzuarren kañada* deituarekin adostuago gure ustez, Espartza, Ibiza, Itzalle, Adoain, Zabaltza, Napal eta Murillo-Berroia moduko herrixkak aipatu zituen Iruberrirako bidea zehaztean, Nabaskoze aldera batere jo gabe.

¹⁴³ Ez da oso ongi aditzen; ez da, beraz, guztiz ziurra.

¹⁴⁴ 'baitzen' itxaron beharko zen, antza.

¹⁴⁵ Hitz mailegatu eta laburbildua dugu *korlea*, gaztelerazko 'el corral'.

edo komùnménté¹⁴⁶ pues e... láur edo bórz artzái fâten gítzan, ta árdi pues erémâten gintzuén¹⁴⁷... zortziégun edo bedratziágun, kála...

- *berze artzaiak ere ziren Otsagiko?*

- Ótsagiko báí, keméndik, Otsáiko, yuntátzen gítzán; kemén, len... ánitiz árdi baitzén eta guziék ermâten tzién bizí guzia. Baia géro, yá gerlará igaré ta, así... baitzrén yá indústriará, pues sáldu zrén árdiak eta yá jendéak, sáldu (...), jénte gaztéa pues indústrián, autómobill éta... gáúza korién egíten! Ya, árdiekín... zómait juáten da báí, baia yá gúti, àniz gúti, ya... kóri, kási bukàtu d' uái. Eta órai gáztek eztié nai korí, yá bukàtren báita.. bádakizu zúk núk¹⁴⁸ beño obekí, bukàtren báita ya kolèjioetán, gèro artzái eztié nai, klaró, eta... bádíe arrázio para... kòri itéko eré.

Bàia... mízi (sic) bát, góri eztá bâtre agradáble, bėti korleán, bėti, bėti... òyaneán ta bėti... déus e. Baia lén, ezpáitzen bèrtze gauzárík, pues klaró, jun¹⁴⁹ tzén edo ártzai edo... òyanetrá, fátea... aizkúrekín píkatzra árbolea, eta kóri, kóri zén, artzáya beño gáixtöago zén oraño; además, órduan, juáten... tzén òyan aetán, irabazten tzé gúti, ira(b)azten tzién gút(t)i, eta lán... je! egúnara¹⁵⁰ sòrtzen zénean, ilùndu ártio, iguál, erráten, érraten¹⁵¹, eta gáizki xáten ere báí itén orduan. Orduán kála tzen biziá, gáuzetan ègin déus ere.

- *egun guzia 'erraten, erraten', e?*

- Erré bai...

- *zer da 'erraten'?*

- E... -rratén? pues... lán eitén ánitiz, fué(r)te, èdo... lán eitén fuérte beárko dá... ègun guziá, eta... gáizki xánik eta... ánitiz, ánitiz oróntra kan... kála zén orduán zéna, bai. Eta órduan, ánitiz, fán beár e... limizíko orí ezpáitzen... óngi, fuáten zén... ánitiz, Amériketra, ta káek, zomáitek eíten zién fortúna, bèrtze batzuek itzùltzen zrén... éman... zènarékin, ta guziétarik agitzén tzen. Kóri kála zen.

Maulera, espartinetara joaten zenekoa; mintzamoldearen ingurukoa

- Eta gáltzak, gú beño lén, emén, emazteák fâten zrén Fràntziará ezpártin egítza; éne amáre fan báí, bi ùrté kára, Frantziára, bai.

- *eta nondik, nondik fâten ziren?*

- Kèmendík... mènditík fâten zén, kèmendík... Làrrañerá, eta géro... nóla dá errí bat? kórtan, bai...

- *Atharratze edo, Maule(on) edo...*

¹⁴⁶ *komùnalté* aditzen dela dirudi.

¹⁴⁷ Litekeena da, agian, 'ginttuen' eta 'ginttuzen' en arteko zerbait izatea.

¹⁴⁸ Kasu honetan ez da *i* eta *u* bokalen arteko zerbait aditzen, *u* garbi samar bat baizik; aurreneko *zuk* horrek eraginiko asimilazioa ote, agian?

¹⁴⁹ 'juten' itxaron zitekeen, antza; honelako eta bestelako koherentzia-ez batzuk -lehenxeago ere ikusi ahal izan da bakarren bat-, hala nola 'ya' erdal maileguaren neurri gabeko erabilera, esaterako, maiz aurkituko ditugu Pedro Juanen hizketaldietan.

¹⁵⁰ 'eguna' nahikoa litzateke, antza, jada mugaturik dagoena berriro mugatu behar izan gabe.

¹⁵¹ 'erraten' hauek direla-eta Azkueren hiztegian zera dakusagu: **Herratu:** 1º (BN, Sal., S), vagar, andar errante, descarriarse: *vagabonder, errer, s'égaver*. Hitz hau gure kasurako egokia izatekotan lehenengo bi esanahiekin geratuko ginatke, beti ere, zentzu aski zabalean hartuta, jakina. Arazoa, dena den, ez dugu garbi ikusten zeren, hari galdetu eta, *erré bai...* erantzun zuen, nondik, itxuraz, lehenagoko *erráten, erráten* horien ordez, 'erretzen, erretzen' itxaron beharko baitzen.

- Eh! Máuleónea, bai, Mauleónera; kán bazén zòmait fábrica edo... ez-tákit zér egìten zén! pues ezpártiña eiten... kemén, dénbrara. Eta géro, kán ere nóla egònen zrén? xíten zrén... kargátrik arròparékin eta... gáuza koekín; kobrátu biarréan dirután pues e... eràguitzen zén jénerua, ayén... áyen... ìdadendáko¹⁵² etxeán ta, gáuza koyék, bai... kála tzen.

- *eta nola faten ziren? zangoz, oinez?*

- Báí-bai-bai, óñez faten tzén, bai; kémendík Làrraunerá xá bai, géro-gé-ro yá ez-tákit ya án bazén áuto, bàya órduan àuto tzén? eéz! autóak eré, xíglo kontáko dá áutoa, bádakizu zík¹⁵³ ník beño obéki, pòrke sígloán... ni, síglo-án... yo el ocho de este siglo nació, y mi madre pues habría estaø mucho antes allí, claro, entonces (...) porque yo'a conocí cuando se... pusieron los autos y... los aviones y todas estas cosas, ¡que todos son del siglo! y el ferrocarril, que yo creo que es del siglo...

- *eta bazien permiso fateko? ala faten ziren 'kontrabandoz'?*

- Ah! permisöak, lán egitéko, fatéko... bázien permiso betí, gùre egunetán... déus ere erráten, órduan líbre zén fatekó... lán egíttra; kontrabándo etzién deus e eitén, bueno, géro arrópa píxka bát eràguitzen bazién... eé, kàrtan tzén bérddaderarán (sic), déus ere... kan, déus ere erráten. Géro ere juáten da jénte oai, órai eré, án juáten dá, Frántziará, kán irabàzten tziéla... gémen beño gexiágo, bayá ya... yá fuàten tzén béti... bérze fórmatan, bai, ya, guzián, dénak bezala, zédularekín ta... guziékin.

- *xardoki duzua kemendik kanpoko jendearekin uskaraz?*

- Ez.

- *beti inguruko jendearekin, e? kemengo bereko uskara da zurea...*

- Kémengo... bai, bai, kémengua, bai. ¡Hombre! tzòmait xíten tzen... kóitik, Gipúzkoatík eta... Bizkaietík eta... trábatztrá oyánan, kémen, Irá-ti... oyàna báitugu, ta koyékin xárdokitu tugú (t)zòmait éle, bàya-bàya kóyek zé (sic) yá bértze... bízkainoá yá... ez-tá igual; bérdin... badúgu zónbait gauzá... ez-téla igual.

- *zein konprenditzen zinuen obeki, 'gipuzkoano'ena edo 'bizkaino'ena?*

- Gipúzkoanenà.

- *kori aixago, ezta?*

- Bai, aixágo, bai; eta napárroa bazén, áixago (...).

- *Bizkaikoa 'gaxtoagoa', ezta?*

- Gáixtoago, bai, gurétakó...

- *diferenteago...*

- Bai, diferénte da, gurétakó bai, diferénte da.

- *eta ioiz xuntatu zira Mauleko eta Larrañeko eta... korko jendearekin?*

- Òiekín? bai, òrrekín? gu xútentzátzen, (zuzenduz:) pòrke gú xuntàtzen gitzán émengo... Larráuneko... àrtzayékin? éo kor, múgan? eta... kàyekín bai, ordúan xárdokitzen gítzuen... óngi.

- *ongi?*

¹⁵² 'ìdadendako', 'bidadendako'? 2003ko ikustaldian Pedro Juan galdekatu eta honek, balizko bigarren hitz hori oinarritzat hartuz, *áyendáko*, *biájeandáko* eman zuen. Ez dugu ikusten, baina, honek 1998an eman zuenarekin zerikusia duenik, hura zer den, beraz, ez dakigula.

¹⁵³ Oraingoan, ordea, disimilazio baten aurrean egon gaitzkeela uste dugu, bai bederen aurreko hitzaren *-zu* bukaerari erreparatuz gero.

- Bai, óri dá gúrea bezala; azkár¹⁵⁴... idúri edo, idúri edo bérdin. Nik é, Frántzián, enúk, enúk egón... sékula bàizik ere Tárditzen, égun batez, eta enúzu egón déus ere¹⁵⁵, bàya kór, àrtzayekín xuntàtzen gintzalarík pues báí, xárdokitzen gítzuen uskàraz. Ta Lár-raun eta érrí kuetán, xárdokitzen dié gúk bezélala (sic), bérdin.

- *orduan erri koietan ere ebili zira...*

- Bai, Tárditzen, déus ere, berzén... méndëan¹⁵⁶ xùntatzen gitzán, goitán, artzáyekin.

- *orduan ez zira egon Tardientan solo, kemengo bortuetan ere bai...*

- Kémen ere báí... bai, bai, bàia... bàia káu tzen¹⁵⁷ údan, ta... ta kùra zán (sic)... néguan, bai. Kemén, údakó, béti xíten gíntzan kóna! ta néguoán fan bèar túgu kurá, ezperén¹⁵⁸... elúrr anitz éiten baitú ta... ta etzén, ègon biar tzén... dénbra luzeán, ardiák pues... bórdan d'alló¹⁵⁹ edo... kórlean sartrík, ta kóri¹⁶⁰ etzuén rentátzen.

Tardientarainoko larrealdetzeaz berriro eta artzaintzaren inguruan oro har

- *len galdegin dauzut baia, oritzen zirea, Tardientara fateko, kemendik elki eta zer erritarik igaretzen zintzaen?*

- Bai... ánitz aldíz ez gítzan... igarétzen... érrietarik ére! igarétzen gitzán pues bér(t)ze... ménditik; barátzen káñada batzuk, erráten báitie kála, eta kláro, anítz káñada juàten dá érrietarik eta bérze zomáit pues igarétzen dá pues e... apar-teagorík ere báí.

- *aber oritzen ziren zein lekutarik igaretzen zintzaen...*

- Je-je! (barrez:) pues errán dut: keméndik Ezkarotzéra ta geró Espártza... géro pues kórtik... yá Nabazkóne¹⁶¹, ere báí...

- *bai, baia Nabaskoze beño lenago ere badago berze zonbait erri...*

- Bai, txíkin... batzúk, bai; géro Ìrunberríra, ándik Àibarréra...

- *eta Nabaskozetik Ilunberrira, zein lekutarik faten zen?*

- Tzéin¹⁶² lékutarík? pues, kárretératik ez, fáten gíntzán káñada bátetarík eta, bàea garréretatik¹⁶³ éskuiala; gú (sic) bádakigú yá korí...

- *bai, baia zein erritarik igaretzen da, zer mendi, zer erreka...?*

¹⁵⁴ Balizko 'algar' bat dakarkigu burura hitz honek, dagoen testuinguruan dagoela –beste uneren batean *algarrago* hitza erabili zuen, gainera, Pedro Juanek–, baina *azkar* –gatz. 'fuerte' edo– aditzen da, garbi xamar aditu ere.

¹⁵⁵ Esaldi bitxi honetan eta singularreko lehen pertsonan ari zela, Pedro Juanek ergatiboa erabili zuen aurrenik, aditz iragangaitzarekin, eta tokako zein zukako alokutiboak ondoren.

¹⁵⁶ 'mendian' dugu hori, jakina. Uztarrozen, *-u + a*-tik bada ere, *búria* moduko hitzik bildurik gaude aspaldi, hots, 'búria' eta 'búrea' ahoskeren arteko zerbait.

¹⁵⁷ Inoiz aipatua izan den moduan, bitxi iruditzen zaigu adizki honen hasieran ere leherkari bat agertu izana, aurreko hitzaren bukaeran bokal bat egonik. Ia-ia *káu ten* aditu uste dugu, gainera.

¹⁵⁸ Azkue: *ezperen* 2º (R, S), en caso contrario: *au cas contraire, autrement*. Hitz hau gure *Olaizko euskal eskuizkribuak* izenburuko lanean ere bildu genuen, *esperen*, *ezberen* eta *esberen* gisako aldearekin batera.

¹⁵⁹ Azkue: *Aillo* 2º (S-gar), alerta: *alerte, alarme*. Hori ote da?

¹⁶⁰ 'korrek' behar luke horrek, argiro ikusten denez.

¹⁶¹ Ezkarozeko udal dermioan bada Nabazkene izeneko toponimo bat; litekeena da Pedro Juanek izen hau Nabaskoze herriarenarekin ohargabeen nahasi izana.

¹⁶² Gaude *tzein* hori gure galderak bultzaturik esan zuela, Pedro Juanek 'zer' nahiago izaten baitzuen kasu hauetan 'zein' baino, lehenagoko iruzkintxo batean esan dugun bezala.

¹⁶³ Eaurtako datuak agerian ezarri genituenean, hango informatzaile Carmelo Krutzaga zenak, behin, 'karretilla/garretilla' bikotea erabili zuela oroitarazten dugu.

- Ah! bàya kór èrri txíkin... bàtzuk gá eta, Nápal eta... báda, tzómaít èrrixkó bàia txíkin!; géro, kan, Irúnberriá aillègatu gabé, pues bazén Murílllo, eta géro Irunbérri, ta géro Aibár, eta géro Cáseda... kóri yá izágutu dugú lén ere. Ta géro, Zárrakàztelúra ere báí, ta kándik yá Bårdetra; Bardiétan báita... méndi aándi bat kúra.

- *eta kandik?*

- Eta gándik pues pasátzen gitzán yá... Èjeará, eta Ejéatík fátén gintzán yá pues... Zuérarál eta geró... Àlmudebár, ta géro Tárdienta xíten zen; kán erriá da... àndiagó baia... álgarragó.

- *eta xana, kemendik eramaten zinien?*

- Bai... bai, bai; bueno... beeh! èrri koítán ere érosten (t)zén, xàtekóá, bai. Ásto bat ermàten ginuén, ba... ermáteko arrópara eta... xàtekóá ta... edo mígas, según... xúntatzen bagá... bída edo irúr, pues a lo mejor mígas ermàten gituén.

- *eta txakurrak? zonbat txakur eramaten zinien?*

- Ah! txakúr, txakúr... ánit! (t)zómaít oník eta bèrre zomáit déus-eta etzuén balió, bayá, bayá (barrez)... xíten z(r)én kúrak eré bai; txakúr bétí anít!

- *txakurrer esertzen zitzaien izen? nonbrea?*

- Bai, bai, kóri báí, txakurrék bazién bèrre nónbria eré!

- *bai? zer nonbre?*

- Bah! Períko ta... (barrez) bai, gála zén pues... zéna náí¹⁶⁴, óngi o... idù-ritzen zená, zenáren nónbre.

- *eta mandoer, zamariér eta...?*

- Bah, pues zamariér (...), gúk ástuak xólo ermàten gítzuen, gúk ez gín-tuela mándorik emáten (sic), ástöak eta bétí... áxto!

- *Nabaskozerik urran baziren errixka txikin-txikin batzuk len erran ez dituzunak; Zerregano¹⁶⁵ izaundu zinuen? kandik igaretzen zintzaen?*

- Zerréngano ere báí, bàya-bàya...

- *kaserio bat edo... bai? nola da, Zerregano, Zerrenkano... nola?*

- Zerréngano, bai.

- *Zerregano erraten zinien, e?*

- Bai, bai; bai, korí da géro... Èspartzárik beréála¹⁶⁶ or da, Zerréngano.

- *eta badago ere... Arrakas edo?*

- Edo Rákas, Rakás ez; Rakás baràtzen dá... eskúiago. Bàia dá, itzáuntzen dút nó den Rákas. Geró Murílllo... gíntzan gu Irúnberríra allègatu gábe.

- *Murillo eta Arboniés eta...*

- Ta Arbónies ere báí; Arbónies ez gítzan... igáretzen érritik, bàizik ere ménditik. Eta págatzen gí-nuén¹⁶⁷ zerbáit igáretzeagatik (barrez), kála zén... órduan, gàuzará ta, ta órai ere págatzen dié.

- *bai? erri txikinetan barrena igaretzeagatik pagatzen zinien zerbait?*

¹⁶⁴ Bitxi da, sintaxiaren aldetik, *zéna náí* hori.

¹⁶⁵ Urte batzuk lehenago Orontzeko Severo Azkoiti jaunari auzo-ibar Urraulgoitiri egokituriko baserri horren izena era horretan ahoskatu aitu geniola kontuan hartuz egín genuen, oraingoan, galdera.

¹⁶⁶ Harrigarria baieztapena, mapari behatuz ez baitirudi hain hurbil dagoenik, non-eta distantziak erlatibizatzen ez diren.

¹⁶⁷ Bi silabak ongi azpimarratu zituen Pedro Juanek.

- Eee... báibai; kláro, (t)zomáit aldíz, a lo mejor, xàten tzién árdiek zérbait (...), eta...

- *kandik igaretzean...*

- Ígaretzeán ta, bai, xán biar dié zerbáit, klaró! eta además, pues dié òbligazioá –kóri, légëan, kàla dá–, ayék, guárdara... erríko guárdará, pues biar tzuén xín gurekín akónpañatzra; ánitiz áldiz ya étzen xíten ya, bádakigú... ya, ya nóndik bear dúgu¹⁶⁸ fán, pues yá etzén xiten, baëa... (t)zómait aldíz pues xíten zen eré. Kála zen gauzára.

- *ongi, ongi... bizi-manera polit baia gogorra, ezta?*

- (barrez:) Xar bát bai, bázén bizi kurá, bàia-bàia... bèie¹⁶⁹ gústo, gústo gútikuen zuén kura, eta jénde... gaztéarekín gútiago; ta zárrak... ère eztíe ná! kúra yá... zárrak ere yá, el que más o el que menos, ya... ezkápatzen da kandik, eztá kúra, bízi kúra orréndako. Orái ya da... gúzion enteráu guziáu; orái batié ya... àrtzai guziék bere áutoak, ta fàtekó ganadién lekuála, pero gú? gúk orduán? pues errán duguná, bėti astúarekin, ta árekin beár tzen fán erríala... eróstra, ástúarekin; ta bėti fàten gitzán kalá.

- *eta beti zangoz, ez? oinez...*

- Báiba, beár da e óñez, ezkínuen ez zápatorik ere ez gínuen; abárkarekin (barrez), badákizu zer dén e abárka? bai?... pues abárkarekin fàten gintzán bėti...

- *izaundu nuen gizon bat Espartzako, adin andikoa kura ere, Bardean ebilia...*

- Bardéan? bai, bai... Bardián ánitiz egón da... árdirékin, ánitiz! kóri ta bèrze... kémen, jénde... ené...-gatík ez, baia gázteagó ere báibai, báda, ánitiz egon dá ya Bárdietan; ta ené seméak ere báibai. Pues... batié orái, berrógeitá, bèrrogeita zómait urté? óyek eré egon zían, txikíñäk zelarí(k) edo gazté zelarík, pues Bárdian egon zrén ere, ardía... ártzaik etzién... sàldu artió, ta géro yá fan zrén... pues, errán tana leník (...).

- *baia zuek ez zintzaen egoten Bardean...*

- Bai, bai, bai, bai... artóla¹⁷⁰ idékitzen báitzen... úrrian, ogéita... ogéita zórtzi egúnian, bai, ogéita zórtzi égunez; pues ígartzen tzen kán ílabete bat géyo o kalá! eta geyágo orduán... bélarra bukàtzen tzenéan pues fàten gintzán yá... Tárdientarà.

- *orduan, egoten zintzaen denbora puxka bat Bardean...*

¹⁶⁸ 'dugun' behar luke honek, jakina. Orainaldia eta iraganaldia maiz ikusten ditugu nahasirik, bestalde.

¹⁶⁹ Baia'ren aldaera dugu hau, antza.

¹⁷⁰ Azkue: **Artolha** (Sc), cabaña de pastores en la montaña, *cabane de bergers dans la montagne*. Li-tekeena da, agian, gure lagunak, uda denboran Ori mendiaren inguruan artzain ibilia izatean, izen horixe erabiltzea gerokoan ere Erribera aldeko 'kabañak' izendatzeko. 2003ko ikustaldian, baina, hitz honi buruz berriro galdetu eta, lehenagoko testuingurutik aterata nonbait, erantzuna oso bestelakoa izan da: "Es un cacharro que se ha hecho para poner allí las sabanadas de (...); *artóla*, sí, *artóla* ya me acuerdo yo que decíamos *artóla*, sí, pero... pa nosotros era una cosa que se empleaba para, por ejemplo, poníamos dos sabanadas, una a cada laõ del lomo de la caballería y (...). Era un pedazo de tabla con unos ganchos (...). Unas tablas que allí se ponían las sábanas o los fajos para transportar aquello en caballería, a lomo a... donde se quería llevar. Para mí ese era el sentido de la [palabra]". *Artola* hitza ere, bestalde, 'artalde' edo 'ardi-saldo'ren sinonimotzat aditurik gaude Zuberoako Pagola herrian, Mixel Etxeber adiskidearen ahotik.

- Bårdëan, bai... ta gortí'txa, ermàten gitzuén xáteköá ta Zárrakaztelurík... bai, Zárrakaztélú, kàsi... kàsi bėti, Zárrakaztélú ta Mélida ere ya báda ya... Kála zen.

Ihauterietako eta bestelako festa-giroez

- *kemen, zure gaztezutuan, egiten zen iote edo karnabal?*

- Bai, karnabála bėti izén¹⁷¹ da, bai.

- *bai? eta nola, zer egiten zen?*

- Eje! kémen bėti!... trápo batékin... betártea... tàpatrík eta... tóriko, é(g)itén, tóriko erràten tzén.

- *'toriko', e?*

- Toríko, bai, toríko'at; normàlmenté... orduán, kàrnabaletán, tórikoak, eiten zén, ta bėti... betártea tapatrík, eta... izáuntzeko éz... éz izáuntzekó eiten zén kóri. Eta geró, koítan... ígare ràto bát eta orán'e kor, nóri (?) konzéntratzen da. Géro... àur txítzen zén eskátra... etxètarík, ta emàten za(b)én úrdaki; urdàki beño ya(g)ó... pues arróltze, eta zómait mágra, eta kála biltzen zén eta géro, pues urrén... ábari bat ónik, àyentakó¹⁷².

- *tabernala faten ziren?*

- Ah, bai! tabèrnalá edo, edo étxe bátean iguál, egíten zen eré. Orái, kuék eré ebiltzen drá bíla¹⁷³, bàia orái kuék entr, (zuzenduz:) èiten dié, bér(t)ze gauza bat: biltzen déna, géro... repàrtitzen dié ta yá... pues géro étxera faten díra. Ta étxen... eiten tzen gauzára; (une horretan gure aurrean ageri zen biloba bati:) edo eztá kála? (barrez)¹⁷⁴.

- *eta 'toriko' deitzen zen...*

- Toríko, bai, toríko...

- *baia zezenik ez zen elkitzen, kala erraten da baia...*

- Ez, ez-ez-ez... tápara... bétarte tapatrík eta korí ya tóriköa zén; t'òri in tzién nónbrea, béra etzuén déus ere.

- *eta zerekin elkitzen ziren, gitarrarekin, akordeonarekin edo...?*

- Ez, ez-ez... déus e! étzen besterík baizik e... múttikuer eta néxkatöer eta korí... lásterkatzeá ta... (barrez), bah! kála... bróma batzúk egín (...). Pues kárrikan, kóitan músean báazaudén, ba hála! pues tòrikoák, kúa, kentzén eta yá múxu bat emàten dáe... kóri da. Úrak, pues lásterka, ta... ta tòrikoá pues gíblean, kláro! bertérik (sic) déus ere!

- *aurrak al zen lekuan sarturen ziren...*

- Báí eta... bai, kála zén; ta óraño eiten zién kóri, óraño eiten die báí, kóri ére bai.

- *eta bezi? zer beztitzen da?*

¹⁷¹ *izen hori* –'izan', alegia– ez da batere ohikoa mintzamolde honetan, bilakaera hori aurkitu ahal izateko Erroibarko zenbait herritara jo behar dela.

¹⁷² 'ayendako' itxaron zitekeen, behar bada, zaraitzueraz; erronkarieraz bai, '-tako' bukaera izango genukeen, 'entako', alegia, gazt. 'para ellos/as'.

¹⁷³ Pedro Juanen lekokutasun hau, gure egunotan ere ihauteriak egiten diren zentzuan, alegia, ez dator bat duela urte asko xamar bere arreba Josefak emanikoarekin, honek iragan denboretako gauza zela aditzera eman baitzuen.

¹⁷⁴ Ustegabeen harrapatutik mutikoak erantzunik eman ez, eta zaraitzueraren ezaugarrien berri handirik izango ez zuelakoan, euskara batuan azaldu genion berari aitonak esanikoa, mutikoa herriko ikastolan eskolatzen ari baitzen.

- Bai, bezti bai, baia zer...-náiden gàuzarekín ta... bétartia tapá pìxka bát eta... zernáiden gàuzarekín beztitrík ta hála! ta lén, orduán, eiten zén... pues ábari bat, nóiz xuntó, ta... oái e astén da... repártitzen bíltzen dená; orái artió eiten zén ábari bát xuntó ta hála! ála bai, pasátzen (t)zen...

- *polita, e? izanen zen...*

- Bai, políta bai; claro que políta báitzen!

- *eta kemen ez dea egiten, berze zombait erritan bezala, muñeko bat erre edo...?*

- Ez... kémen déus e, óri déus ere; émen elkítzen zén eta bueno pues... pues kóitan... múttikuér... aàndiék lásterkatan¹⁷⁵, txikítan, (zuzenduz:) txikíner eta... eta néxkatoér eta... emázt, (zuzenduz:) nexkátuer eta kála, ta déus ere; kalá igärtzen tzén dénbrara! Ta géro, etxetán, pues bíltzen, ta... xitén zeneán biltzrá erràten zién: "tía!... txùla txùla!" (barrez).

- *ah, bai? 'tia! txula, txula!'*?

- Bai, kóri zén bėti, ta órañik ere báí erràten deé, cuando... edàten dé-nian, borracho, eztákie déus ere uskaráz baia "tía!... txùla txùla!"; orí tzen bétiköa ya. Eta géro etzién nai txùla, bàizik nai zió(n) edo égi (?) arróltze edo... èdo txístor bát edo... gáuza koitarík, naiàgo dié, baía...

- *eta diru ere, sos ere bai?*

- Dirú e báí, emàten dié, bai.

- *'diru' erraten da?*

- Bai, bai-bai, díru(b)a; ta géro répartitzen tié, kuék. Gúre denbretán pues gútiago emàten tzén, jeneràlmenté... pues emàten zién yágó pues... árroltze, ta txístorr eta... gáuza koitarík.

- *lukarika eta...*

- Lukaríka ta gáuza koitarík, bai.

- *eta gero, tabernala fan eta abari bat egin...*

- Ah, baí, eta geró... eta géro dántza edo... èdo zernáiden gauzá, zér be-ar zen? denbrá bat igaré... zómait... gàuzarekín, klaró.

- *musikara sonatzen zen? zer musika klase?*

- Beeh! mùsiká pues, tzómait... gítarra bát ta án, árekin edo zómat akordeón edo, bérze musikarík etzén.

- *eta musikariak, kemengoak ziren?*

- Bai, kémengöak, bai, bai.

- *eta jotak eta, kantatzen ziren denbora kartan?*

- Bai, jótan, bai, jóta; jótá eta bėti kantàtu dá (...) jótá bai, eta órai ere báí, kantàtzen da báí, ta ordúan ere báí...

- *baia jota ez dea geiago Erribera aldekoa kemengoa beño?*

- Bai, bai, e... Èrribrán ánizek... kantàtzen die, kémen beño yágó, bai; báëa, kémen eé kantàtzen die báí, jóta.

- *eta zuk, ikasi zinuen kantatzen?*

- ¿Yo? nik gúti! ní bėti, si... ízan níz tónto (barrez oraingoan ere); zérta-ko? gúti kantàtzen nuen!

¹⁷⁵ *Lasterkatan* honek Uztarroze-Izabako hizkerak dakarzkigu gogora. Pedro Juanen arreba Josefak, ordea, Zaraitzurako egokiagoa iruditzen zaigun *lasterkatzen* era eman zuen.

Txistua, Otsagin erroturiko musika-tresna

- *eta zer berze festa egiten zen kemen, Otsagin?*
- Otságin? pues, úrrian, zórtzigarrénean béti... eiten (t)zén féstara, erríko féstara.
 - *zer festa da kori?*
 - Pues e... Áma Berjína... úrriko Áma Berjína, zórtzigarrénean, eiten zen; eta... xíten tzén, fàten zén èrmitála, góí baitao... Muxkíldako ermítala, mísara¹⁷⁶... erràten tzién, eta géro érrian, ta bereála kemén dánzanteák eta... gáuza koyék; pues... láur egún... fésta èite gituén!
 - *eta zer egiten zen laur egunetan?*
 - Zer eín bear den? xán e ongí ta... dántza ta, ta... auzóan mòzkorra arrépa ta guziétarik (barrez)... bádakizu zé eíten dén festetán!
 - *zure gaztezutuan, izan zintzan danzante?*
 - Ez; oráiko au (biloba bat, hain zuzen) badágo ikastén! orái, txíkina ebíl-tzen tzen. Ené seme bát, báí izan zén danzánte, baëa ní ez.
 - *politak dira kemengo dantzak, e?*
 - Bai, polítak, bai; eztúgu bertzerik èrri kontán bàizik... ère dánzante; dánzante... érrian¹⁷⁷... érdiak, lo menos da... dánzántea.
 - *kemen dulzaina sonatzen die, ez dea?*
 - Bai, dulzáina da.
 - *eta zure aurzutuan txistua izaundu duzu?*
 - Txístua báí, txístua béti izan dá, eta órai ere, txístua dá, bai...
 - *bai? txistua ere sonatzen da kemen?*
 - Bai, bai, kémen e txístua da, bai, béti. Bai, bai, orái ere báí, txístu...
 - *bai? orai ere bada txistularirik?*
 - Bai, bai, bai...
 - *zuk beti izaundu duzu kemen...*
 - Béti izàundu dút, béti, sí, izáundu'ut txístularia, bai. Eta órai, pues e... ikàsten dié... bérze mùsikoek eré ikàsten dié, txístukin... kórrèkin, ya... ón-kitzen.
 - *eta noré sonatzen zuen txistua kemen?*
 - Emén? pues e... xíten zén, pues... Estèllarík xin dá ánitz úrte, eta kemén ere bazén zómait, kuetári'bái; orái eztákit badokíte¹⁷⁸, orái ez.
 - *baia xakin nai dutana da ea kemen bazenez txistularirik, errian berean sorturik...*
 - Bai, bai, bai, bai, bai, saiétsëan da, bai, bai, bai...
 - *bai? eta oritzen zirea aren izenaz, nonbreaz?*
 - Bah! ba bát, sin zén... bída! óyek, ánitz urtez zén, bi... enetáko bí tío.
 - *zuretako bi tío, e?*
 - Bai, (t)Zokó... zuén apellido'át, ta ní ere Zóko níz, bí tío.
 - *eta izen txikina, nonbrea?*
 - Ízena... pues báta... báta Simeón ta bérzea Gorgónio, bàia bíak íl dira ya.
 - *bai, ilik izanen dira, bai...*

¹⁷⁶ Hitz horri ohiko *-ra* mugatzailea erantsi zion Pedro Juanek, hitz mailekatua izanik ere.

¹⁷⁷ *errian* horrek, hor, 'herrian' ez baina, 'herriaren' esanahia duela oroitarazten dugu.

¹⁷⁸ 'badokiten' itxaron beharko zen hor, itxuraz, 'badaukaten' baten parekoa, alegia.

- Bai, bíak. Bàia órai báda ere... errían bát, bát edo bída edo... zómat dra?

- *txistulari?*

- Txístulari, eta xíten dá... Estèllarík eta... Iruñárik eta xíten dra kóna, txístulari kuetárik eta kóyek. Óyek bétí dié txístulari, bàia músika... errían-dáko ba, bérze bat dá betí, óye'dána(k) ... dánzante tzu sólo.

- *baia erran duzu zuauren tio koiek kemengo zirela, kemen berean sorturik...*

- Bai, kemén berían sortrík, bai.

- *eta kaiek sonatzen zien txistua...*

- Bai, txístua; eta báta xín zen, (zuzenduz:) fuan tzén, Áfrikará... xóldaö, eta kán ikási zuén, ya... txístuan... sónatzeko; eta géro bérze anàyarí ere... erákusten... zuén¹⁷⁹, eta yá pues... bída zrén. Bérste bát, fuàten dá tanbóra-reakin, tanbóra bétí emáten zen, ta bétí, tánborerarána ére bétí zen erríkua; orái ez, orái xíten dá... Èstèllarík xin dá ánitx urté ta órai Íruñarík ere xíten da. Ta orái guziétarik báita gèiagó... ikásten báitie yá.

- *eta Afrikan ikasi? izanen zen kan uskaldunen bat bere txistuarekin eta...*

- Bai, ta kláro, segúro que èdo, èdo músiko... íkas, kan, bánda músika báita, pues ikàsiren zuén bánda músika... gáuza korrèkin eta yá pues, ségituren kemén.

- *eta tio koien altzinetik bazen kemen berze txistularirik?*

- Lénik ego tzán enítzan orítzen, nin (sic), txípin nítzan...-nián, kóri xegítzen ari gàrbi-garbí, beño ánitzeekin zárrago zén!

BIBLIOGRAFIA

- ARANA, A., *Zaraitzuko Hiztegia*. Nafarroako Gobernua eta Hiria Liburuak, 2001.
 —, *Zaraitzuko uskara*. Nafarroako Gobernua eta Hiria Liburuak, 2002.
 ARANZADI ZIENTZI ELKARTEA - ETNOLOGIA MINTEGIA, *Euskalerriko Atlas Etnolinguistikoa* (EAEL), I eta II. Donostia, 1983 eta 1990, hurrenez hurren.
 ARTOLA, K., “Fidela Bernat anderea, euskal hiztun erronkariarra” (eta II), *FLV*, 85, 2000.
 —, “Zaraitzuera aztertzekeo ekarpen berriak” (1, 2, 3 eta 4), *FLV*, 91, 92, 93 eta 94, 2002-3.
 AVILA OJER, I., ikus, beheraxeago, LOPEZ ECHARTE, M. C.
 AZKUE, R. M. de, *Diccionario vasco-español-francés* (repr. facsímil), Edit. La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo, 1969.
 ESTORNES LASA, J., “Zoilo'ren uzta. la cosecha de Zoilo”, *FLV*, 45, 1985.
 EUSKALERRIA IRRATIA, *Nafarroako uskaldunen mintzoak* (II), Nafarroako Gobernua, 1993.
 GARRALDA, F., “Satorrak” (88 or.), Euskal Esnalea, Donostia, 1917.
 —, “Xeí andia” (28-29 or.), Euskal Esnalea, Donostia, 1920.
 IRIBARREN, J. M., *Vocabulario navarro* (nueva edición preparada y ampliada por Ricardo Ollaquindia). Institución Príncipe de Viana. Pamplona, 1984.

¹⁷⁹ Komunztadurarik eza dugu esaldi honetan, ‘zakon’ era triperpsonala behar bailuke, antza.

- LOPEZ ECHARTE, M. C. eta AVILA OJER, I., "La indumentaria", Etnografía de Navarra, Diario de Navarra, Iruñea, 1996.
- MITXELENA, K., "Un vocabulario aezcoano, salacenco y roncalés preparado por el príncipe Bonaparte", *BRSVAP*, XIV - 3, Donostia, 1958.
- , "Notas fonológicas sobre el salacenco", *ASJU*, I, 1957.
- RUBIO LOPEZ, J., *Guía de Navarra* (9ª edición), 1963, Iruñea.
- SATRUSTEGI, J. M., *Euskal testu zaharrak - Zaraitzu (1780)*, Euskaltzaindia, 1987.

ESKUIZKRIBUAK

Otsagi (Ochagavia), 1834:

Doctrina cristiana en bascuence, escrita en 1834 y añadida años anteriores con varias preguntas y respuestas necesarias y principalmente sobre la misa, confesion y comunión. Del Mro. de Ochagavía Juan Marco Juanco. Cristioen Doctrinaren deklaracioa pregunta eta errespuestaequi. Bonaparte printzearen testamentariako eskuizkribua, Nafarroako Diputazioaren Artxibo Orokorrean.

LABURPENA

Bosgarren zenbakia daraman saio honetan, aurrenekoetan ez bezala, inoizko bizimodu arruntetik ateratako era askotako pasadizoak dakartzagu hona, batzuk arrunt samarrak, beste batzuk 'koloretsuagoak', hauetatik batzuk gaur egun edo desagertzeko zorian edo erabat desagerturik daudenak eta hainbat gai tradizional jorratzen dutenak, inoiz ere gai folkloriko eta etnografikoak ukituz, beti ere, ibarreko berezko hizkera, bere ezaugarri nagusiekin, agerian utziz. Zaraitzuko euskara, oroitarazten dugu, Louis-Lucien Bonaparte printze euskaltzaleak egindako mapa zoragarrian ekialdeko behe-nafarreraren esparruan kokaturik agertzen da, horretarako arrazoï nagusienetarik bat, antza, errespetuzko alokutibotasunaren erabilera izaki, ekialdeko euskalkien ezaugarri.

RESUMEN

En esta quinta entrega, a diferencia de en las anteriores, aportamos un conjunto de vivencias, unas relacionadas con el quehacer diario, y otras, más costumbristas, con aspectos de la vida tradicional, incluso de tipo folclórico y etnográfico, reflejando todas ellas modos de vida que, o han desaparecido o están en trance de desaparecer, y expresado todo ello a través del habla propia del valle, con sus muy características peculiaridades. El euskara de Salazar, volvemos a recordar, fue incluido por el vascófilo príncipe Luis-Louicien Bonaparte, en su meritísimo mapa, dentro del dialecto bajo-navarro oriental, siendo, al parecer, una de las razones de mayor peso para tal inclusión el empleo en dicho euskara de la alocución respetuosa, común a los dialectos orientales.

RÉSUMÉ

Dans cette cinquième remise, contrairement aux précédentes, nous présentons un ensemble d'expériences, certaines qui parlent de la vie quotidienne et d'autres qui reflètent les mœurs, en abordant des aspects de la vie traditionnelle, du genre folklorique et ethnographique; toutes reflètent des styles de vie qui, ou bien ont disparu ou bien sont sur le point de disparaître, tout ceci exprimé à travers le langage propre de la vallée, avec ses caractéristiques particulières. Nous rappelons à nouveau que le basque de Salazar, a été inclus par

le prince Louis-Lucien Bonaparte, studieux de la langue basque, dans sa très digne carte, dans le dialecte de la basse-Navarre orientale, une des raisons pour que cette inclusion ait eu lieu, étant semble t'il l'utilisation dans ladite langue basque du discours respectueux, commun aux dialectes orientaux.

ABSTRACT

Unlike its predecessors, this fifth instalment deals with a set of accounts, some related to day-to-day life and others to aspects of customs and traditions, which even venture into the field of folklore. All of these reflect ways of life which have either disappeared or are in the process of disappearing, and all are expressed in the form of speech so particular to the valley. The Basque language spoken in Salazar was included within the Eastern "Basse Navarre" (Lower Navarran) dialect by the scholar of Basque, Prince Louis-Lucien Bonaparte, in his commendable map. One of the main reasons for such a decision was, it would appear, the use in this version of the language of the respectful speech forms common to Eastern dialects.